

HTML TILI

YIG'MA
JILDI

IBRAGIMOV UMBAR NARSAIDOVICH

1. MA'LUMOTLARNI INTERNETDA CHOP ETISH ASOSLARI

1.1 Internet tarixiga bir nazar.

Internetning paydo bo'lishi tarixi 60-yillarning oxirida Amerika hukumati tomonidan asos solingan ARPANet (Advanced Research Projects Agency tashkiloti) hisoblash tarmog'iga borib taqaladi. Tarmoq harbiy tashkilotlarga xizmat qilgan.

1980 yillar boshlarida ma'lumotlarni uzatishni boshqarish protokoli TCP/IP (Transmission Control Protocol / Internet Protocol) ga asos solindi. Taxminan shu vaqtda ma'lum bo'ldiki, TCP/IP dan turli milliy va xalqaro darajadagi kompyuter tarmoqlarini bog'lashda foydalanish mumkin.

1989 yilning oxirida ARPANet mukammal holga yetib keldi, lekin bu vaqtga kelib ko'pgina univetsitetlar va ilmiy muassasalar Internetga ulangan edilar. 1990 yillar boshlarida korporatsiyalar ham Internetdan elektron pochta orqali ma'lumotlar almashishda aktiv ishtirok etardilar. U vaqtlarda Milliy Ilmiy fond tijorat maqsadida Internetdan foydalanishni ta'qiqlagan edi. 1991 yilda bu cheklash bekor qilinadi va Internetdan tashkilot, muassasa, nohukumat tashkilotlarining foydalanish darajasi ortdi, shuningdek, tijorat maqsadida Internetdan keng foydalanila boshlandi (Internet magazinlar, Internet reklamalar va h.k.).

1993 yilda birinchi web-brauzer Mosaic paydo bo'ldi.

1.2. «Butunjahon O'rgimchak to'ri»ning ishlashi haqida.

WWW (World Wide Web) – bu qanaqadir Internetdan ajratilgan ma'lum bir joy emas, kompyuter aloqa o'rnatadigan biror nima ham emas. Butunjahon o'rgimchak to'rini Internet doirasidagi xizmat deyish to'g'riroq. Web-serverlar deb ataluvchi ma'lum protokollardan, kompyuterlardan foydalanish orqali (chunki ular tarmoqqa ulangan va server dasturiy ta'minotiga ega) Internet xizmati yo'lga qo'yiladi.

Kompyuter web-server bo'lishi uchun Internetga ulangan va server dasturiy ta'minoti (DT) ga ega bo'lishi yetarli. Bu DT bilan Windows, Mac OS, Unix kabi operatsion tizimlar ta'minlay oladi. Web-server har doim Internetda “o'tiradi” va talab qilingan tomonga kerakli axborotni jo'natadi.

1.3. HTTP – nima?

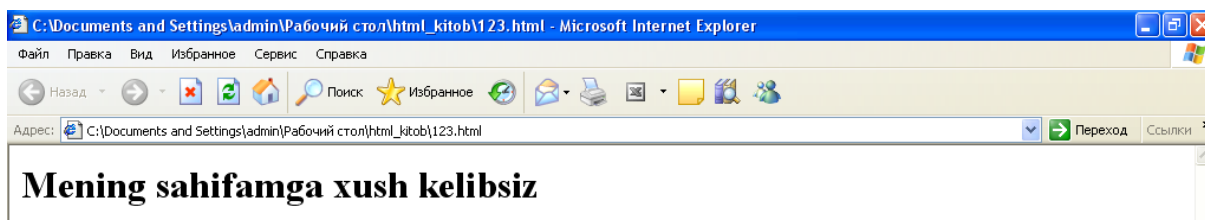
Gipetmatn jo'natish protokoli (HTTP) web-brauzer va web-server muloqotining asosini tashkil etadi. Web-brauzer HTTP maxsus komandasi orqali server bilan bog'lanish uchun so'rov jo'natadi. Agar so'rov qoniqtirilsa, brauzer server bilan bog'lanadi. Qabul qiluvchi tomon nima qilishni o'zi hal qiladi yoki ekranda faylni ko'rsatadi, yoki uni diskda saqlab qo'yadi va h.k. HTTP Internetda foydalaniladigan yagona protokol emas. Fayllar uzatish protokoli (Post Office Protocole – POP, Simple Mail Transport Protocole - SMTP), shifrlangan HTTP protokoli (SHTTP) kabi protokollar mavjud.

1.4. HTML – nima?

Gipermatnlar tili (HTML) web-brauzerlar ekraniga ma'lumotlarni standart kodlar orqali chop etish imkoniyatini beradi. HTML dan foydalanib o'zida tahrirlangan matn, tasvir, multimediya elementlarini aks ettirgan web-sahifalarni yaratish mumkin.

HTML ni dasturlash tillaridan farqlash lozim. HTML ni web-brauzerlarga matn yoki tasvirlarni qay holatda chop etish ko'rsatmalar nabori deyish ham mumkin. Masalan HTML hujjat o'zida quyidagi matnni aks ettirgan bo'lsin:

`<h1><b> Mening sahifamga xush kelibsiz </b></h1>`

1 – rasm. 123.html fayli.

Bu matndagi `<h1>` va `</h1>` teglari asosiy matnni o'rta olib turibdi. Web-brauzer tushunadiki, bu teglar o'rtasidagi matn 1-darajali kattalikdagi sarlavha holatida ekranga chop etilish kerak. `<b>` va `</b>` teglari esa, ular o'rtasidagi matn qalinlashtirilgan holda yozilishi kerakligin bildiradi.

1.5. Gipermatn va gipermurojaat.

Butunjahon o'rgimchak to'ringining asosiy va HTML ning tarkibiy qismini gipermatnlar va gipermurojaatlar tashkil etadi. Maxsus komandalar yordamida matnning ma'lum qismi shunday ajratiladiki, natijada o'sha matn ustiga sichqon tugmasi bosilsa boshqa matn yoki

sahifa ochiladi. Bundan tashqari multimediya vositalarining ishlab ketishi yoki bo'lmasa, ma'lumotni diskda saqlash taklifi ham berilishi mumkin.

Gipermatn yoki gipermurojaat biror bir tasvirga ham qo'yilishi mumkinki uning ustiga bosilganda ham yuqorida aytilgan holatlar ro'y berishi mumkin.

Har bir web-sahifa o'zida bir nechta gipermatn yoki gipermurojaatlarni mujassam etishi mumkin.

1.6. URL – nima?

Internet xizmatlarining ko'pchiligiga dostup (ruxsat, yo'l) adresatsiya sxemasi (URL) yordamida qiziqtirilgan ixtiyoriy hujjatni topish imkoniyatini beradi. Har bir tur boshqasidan farq qiluvchi o'zining format adresiga ega.

Masalan, mening adresimga xat yozish uchun foydalanuvchi o'zining pochtasining jo'natish adresiga snazokat72@mail.ru ni yozishi kerak bo'ladi. Boshqa tomondan Intal kompaniyasining web-sahifasini yuklash uchun web-brauzerning adreslar paneliga www.mail.ru ni yozishi kerak.

Shunday qilib URL bu – so'ralayotgan hujjatning aniq adresini ko'rsatish imkoniyatini berish uchun www.mail.ru kabi adreslar turlari kombinatsiyasi va yana qo'shimcha elementlarga ega. URL day foydalanib, web-brauzerlar yordamida ixtiyoriy hujjat va xizmatlarga dostup olish mumkin. URL quyidagi tartibda yoziladi:

Protokol://internet_adres /yo'l /fayl_nomi.kengaytma

yoki **Protokol://internet_adres**

URL ga misol:

<http://www.microsoft.com/windows/index.html>

Bu erda:

http://	–	protokol;
www.microsoft.com	–	internet_adres (Microsoft kompaniyasinnig web- serverinnig nomi)
/windows/	–	yo'l
index	–	fayl_nomi
html	–	kengaytma

1.7. URL da qo'llaniladigan protokollar.

IBRAGIMOV UMBAR NARSAIDOVICH

URL da qo'llaniladigan protokollar ro'yxati:

Protokol nomi	Protokol nimaga dostup berishi mumkinligi
http://	HTTP (web) serverlariga
https://	Shifrlangan ba'zi bir HTTP (web) serverlarga
file://	Foydalanuvchi qattiq diskidagi fayllarga
ftp://	FTP server fayllariga
gopher://	Gopher menyu va fayllariga
news://	Usenet yangiliklar serverlari gruppasiga
news:	Aniq Usenet yangiliklar gruppasiga
mailto:	Aniq elektron pochta adresiga
telnet:	Telnet udalen serveriga

2. WEB SAHIFA YARATISH UCHUN NIMALAR KERAK?

BIRINCHI WEB SAHIFA.

2.1. Matn muharrirlari. HTML muharrirlari.

Windows muhitidagi matn muharrirlari: Notepad, TextPad, UltraEdit, EdutPlus. Ko'rsatilgan hamma matn muharrirlari yordamida HTML kodlarni yozishda qo'llash mumkin.

Ko'pgina matn muharrirlarida HTML kodlarni hatto dasturlashtirish tillarida kodlarni yozish juda qulay. Ba'zilar avtomatik ravishda operatorlar, funktsiyalarni tanish va ularni har xil ranglarda tasvirlash imkoniyatiga ega. Ba'zi matn muharrirlarida HTML hujjatni web brauzerda sinab ko'rish tugmasi mavjud.

HTML hujjatni yaratishga mo'ljallangan maxsus dasturlar (HTML muharrirlar) ham mavjud: FrontPage, Adobe GoLive, Macromedia Dreamweaver, Nestcape Composer. Muharrirlar 2 turga bo'linadi:

- kod muharrirlari;
- WYSIWYG texnologiyasi (What You See Is What You Get – nimani ko'rsang o'shani olasan) asosida ishlaydigan muharrirlar. Bu muharrirlar yordamida foydalanuvchi HTML komandasi va elementlarini yozmaydi, oddiy matn muharrirlaridek matn yozadi, tasvirlarni kerakli joyga joylashtiradi, formatini o'zgartiradi va h.k. xolos.

IBRAGIMOV UMBAR NARSAIDOVICH

2.2. Animatsiyalar yaratish. Multimedia elementlari.

Web animatsiyalar turlicha bo'ladi. Masalan *GIF Animator* dan foydalanib, tasvirlarni «Jonlantirish» mumkin. Bu web reklamalarda ko'p qo'llaniladi.

GIF animatsiyalarni Ulead GIF Animator (<http://www.ulead.com>) va Animagic GIF Animator (<http://www.rtlsoft.com/animagic/index.html>) dasturlari yordamida hosil qilish mumkin. GIF tasvirlardan yuqoriroq o'rinda Macromedia Flash yordamida yaratilgan animatsiyalar turadi. Bu animatsiyalar interaktiv bo'lganligi sababli Flash texnologiyalar ommalashib borayapti. Bu texnologiyani ayniqsa avtomobil ishlab chiqaruvchilar, web-bizneschilar, umuman, multimediya-prezentatsiya yaratmoqchi bo'lganlar keng qo'llaydilar.

Macromedia (<http://www.macromedia.com/flash/>) dan tashqari CoffeeCup Firestarter (<http://www.coffeecup.com>) dan foydalanib animatsiyalar yaratish mumkin.

Agar foydalanuvchi multimedia sahifasina yatarmoqchi bo'lsa, qo'shimcha instrumentlardan foydalanishiga to'g'ri keladi, masalan, Quick Time, Windows Media yoki boshqa multimedia programmalari.

Microsoft kompaniyasi Windows ME va undan keyingi chiqargan OT larida Windows Movie Maker dasturini qo'shib chiqarayapti. Bu dastur yordamida video roliklarni tahrirlash mumkin bo'ladi. Yana Sound Forge XP (<http://www.soniefoundry.com>) dasturidan tovushlarni tahrirlash va konvertatsiya qilishda foydalanish mumkin.

2.3. Fayllarni joylashtirish usullari. Fayllarni qanday nomlash kerak?

Web sahifalar yaratishda fayllarni joylashtirishning quyidagi usullari mavjud:

- **Hamma fayllar bitta papkada.** Bir nechta HTML sahifali va bir nechta tasvirlarga ega kichik saytlarni yaratishda hamma fayllarni bitta papkada joylashtirish mumkin. Bu usulning qulayligi shundaki, o'zaro murojaatlarda hech qanaqa yo'l ko'rsatish shart emas. Yomon tomoni esa, sayt rivojlanib, kengayib borsa, fayllar ko'payib, hammasi aralashib ketadi.
- **Funksional papkalar.** Murakkab saytlarni yaratishning bir usulidir. Har bir papkada tizimning bitta funktsiyali qismi joylashtiriladi. Eng yuqorida boshlangich fayl – index.htm, va unga tegishli tasvirlar bo'ladi. Papkalar nomlari taxminan quyidagicha bo'lishi mumkin: "Firma_haqida", "Aloqalar", "Mahsulotlar". Har bir papkada tegishli HTML fayllari va tasvirlar saqlanadi.

IBRAGIMOV UMBAR NARSAIDOVICH

- **Fayl turlari bo'yicha papkalar.** Bu usulda har bir papkada bir xil turdagi fayllar saqlanadi. Bu yerdagi fayllar qaysi funktsiyani bajarishi muhim emas. Yuqori papkada faqat index.htm fayli joylashadi. Papkalar nomlari taxminan quyidagicha bo'lishi mumkin: "Images", "Products", "Downloads",...

Ixtiyoriy faylning kengaytmasi uning muhim qismidir. Chunki brauzer fayllarni uning kengaytmasiga qarab "taniydi".

Odatda birinchi sahifa har doim index.htm, index.html kabi saqlanadi. Ko'pchilik brauzerlar agar URL aniq ko'rsatilmasa bu fayllarni avtomatik yuklashga harakat qiladi. Masalan, brauzerning adreslar paneliga <http://www.microsoft.com> deb yozilsa <http://www.microsoft.com/index.htm> faylini yuklaydi.

Faylni saqlashga unga mantiqiy nom tanlash kerak bo'ladi. Fayl nomidan uni boshqa fayllardan oson ajrata olish kerak. Masalan, about_univer.htm, fiz_mat.htm, rector.jpg kabi nom qo'yish maqsadga muvofiq.

2.4. HTML shablonni yaratish.

Notepad ni ochamiz. HTML faylni yaratishni boshlaymiz.

Sarlavha yozish uchun:

```
<head>  
</head>
```

teglari yoziladi.

Brauzer bu teglar o'rtasidagi matnni sarlavha deb tushunadi va Brauzerning eng tepa qismiga shu matnni yozadi. Endi sahifaning tanasini hosil qilamiz:

```
<body>  
</body>
```

Bu teglar o'rtasiga hamma matn va tasvirlarni joylashtirish kerak. HTML shablon bo'lishi uchun HTML sahifaning sarlavha va tanasini o'z ichiga olgan quyidagi zarur teglar etishmayapti:

```
<html>  
</html>
```

Demak, HTML shablon quyidagi ko'rinishga ega bo'ldi:

```
<html>  
<head>
```

```
</head>
<body>
</body>
</html>
```

`<head>` va `</head>` teglari o'rtasiga quyidagi teglarni joylashtirish mumkin:

`<title>`, `</title>` – hujjat nomi. Masalan:

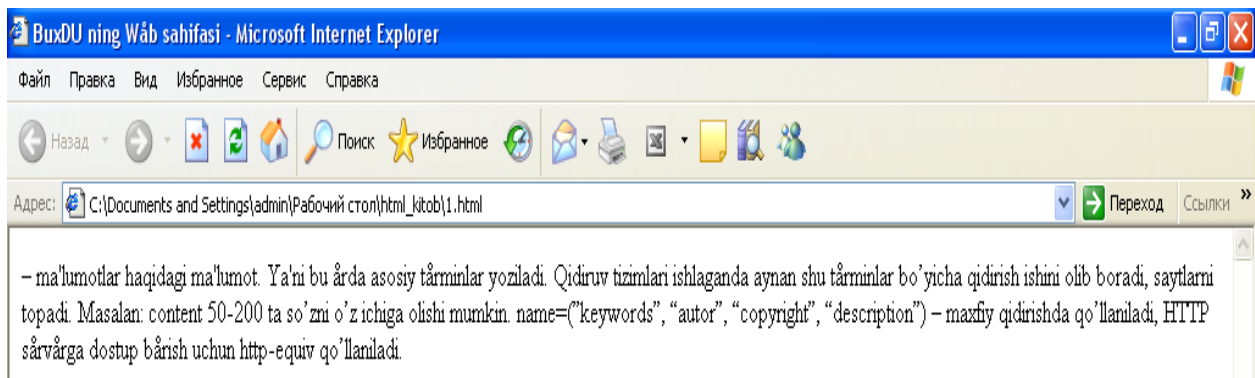
```
<title> BuxDU ning Web sahifasi </title>
```

`<meta />` – ma'lumotlar haqidagi ma'lumot. Ya'ni bu erda asosiy terminlar yoziladi. Qidiruv tizimlari ishlaganda aynan shu terminlar bo'yicha qidirish ishini olib boradi, saytlarni topadi. Masalan:

```
<meta      name="keywords"      content="BuxDU,      Buxoro,
Universitet, Fakultet, Student"/>
```

`content` 50-200 ta so'zni o'z ichiga olishi mumkin.

`name= ("keywords", "autor", "copyright", "description")` – maxfiy qidirishda qo'llaniladi, HTTP serverga dostup berish uchun `http-equiv` qo'llaniladi.

2 – rasm. 1.html fayli.

2.5. Web sahifaning tanasi. Abzatslar. `<br />` tegi.

`<body>` va `</body>` teglari o'rtasiga sahifaning tanasi joylashtiriladi. Bu sohada Brauzer oynasida foydalanuvchi ko'rishi kerak bo'lgan matn, gipermurojaat, tasvirlar, jadvallar, ... ni joylashtirishiriladi.

`<p>`, `</p>` teglari ular orasidagi matnni alohida abzats ko'rinishida yozilishini ta'minlaydi. Masalan:

```
<p> Bu yangi abzats</p>
```

```
<p> </p> – bo'sh abzats joyini tashlaydi.
```


Matn muharrirlari yordamida HTML kodni yozganda bo'sh joy va abzatslar ahamiyatga ega emas. Ya'ni

```
<p> Bu yangi abzats </p>
```

bilan

```
<p> Bu
```

```
yangi
```

```
abzats </p>
```

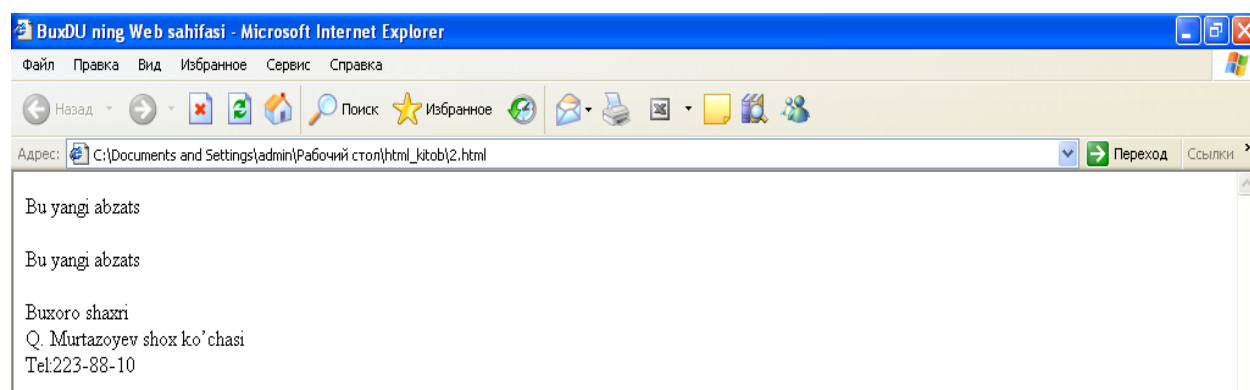
yozuvlari brauzer oynasida bir xil ko'rinishga ega bo'ladi.

Agar yozuvni yangi abzatsdan emas, yangi qatordan boshlash kerak bo'lsa, `<br />` tegidan foydalanish mumkin. Masalan,

```
<p> Buxoro shaxri<br />
```

```
Q. Murtazoyev shox ko'chasi<br />
```

```
Tel:223-88-10 <br />
```


3 – rasm. 2.html fayli.

2.6. Saqlash va sinab ko'rish.

Web sahifani yaratishda hamma fayllarni to'g'ri saqlash kerak. Keyin sayt yaratuvchisi o'zi xohlagan natijaga erishganligini tekshirib ko'rishi kerak.

Saqlash va sinab ko'rish ketma-ketligi:

1. File -> Save File hamma o'zgarishlarni saqlash.
2. Brauzerda shu faylni ochish kerak. Open -> File.
3. Natijani ko'rish.
4. Agar biror joyi to'g'ri ishlamasa, matn muharririga qaytib xatolarni to'g'rilash kerak.
5. Agar sahifa Web brauzerda ochiq holda turgan bo'lsa Обновить tugmasini bosib o'zgarishlarni tekshirish kerak.

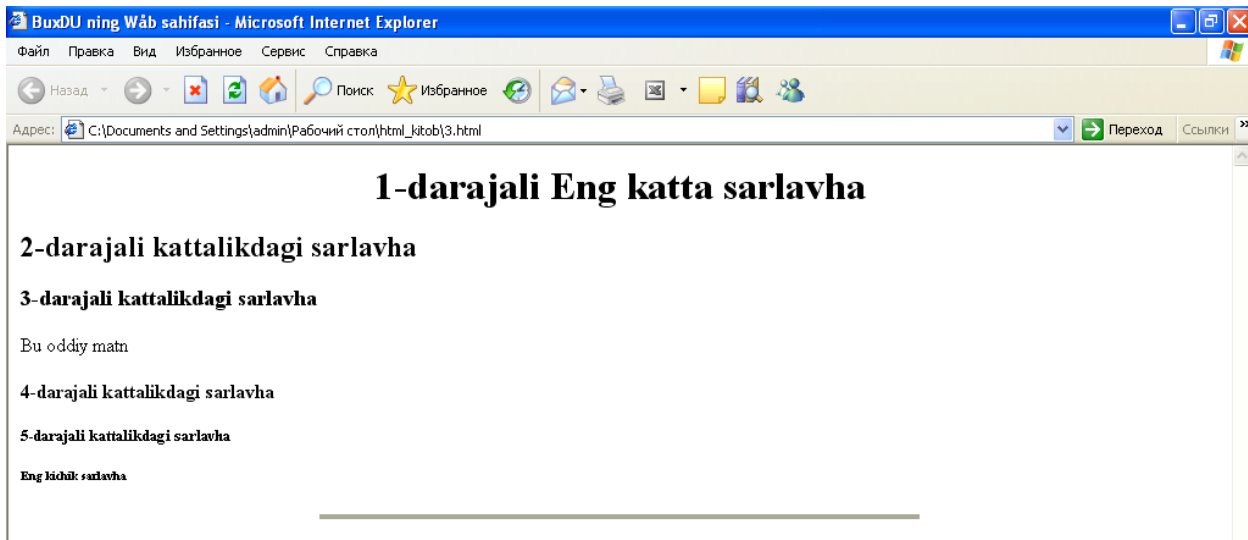
IBRAGIMOV UMBAR NARSAIDOVICH

. MATNNI FORMATLASH. WEB-SAHIFALARDA GRAFIKA.

3. 1. Sarlavhalar. Gorizontall chiziqlar. Matn stilizatsiyasi.

Sarlavhalar <p> tegi kabi alohida abzats ko'rinishida ifodalanadi. Sarlavhalarning 1-dan 6-gacha pog'onolari mavjud.

```
<h1 align="center">Eng katta sarlavha</h1>
<h2>2-darajali kattalikdagi sarlavha</h2>
<h3>3-darajali kattalikdagi sarlavha</h3>
<p>Bu oddiy matn</p>
<h4>4-darajali kattalikdagi sarlavha</h4>
<h5>5-darajali kattalikdagi sarlavha</h5>
<h6>Eng kichik sarlavha </h6>
```


4 – rasm. 3.html fayli.

Har xil ajratuvchi gorizontall chiziqlar <hr /> tegi yordamida qo'yiladi. Bu chiziq abzatslar oralig'ida joylashib, brauzer oynasining eni bo'ylab chiziladi. Agar foydalanuvchi brauzer oynasini o'lchamlarini o'zgartirsa, chiziq ham mos ravishda o'zgaradi.

<hr /> tegi <br /> tegi kabi ochiq teg hisoblanadi, ya'ni bu teglarni yopuvchi tegi bo'lishi talab qilinmaydi.

HR – “horizontal rule” (gorizontall chiziq) dir. <hr /> tegining atributlari:

Atribut nomi	Vazifasi
Size	Gorizontaal chiziqning qalinligi. Eng katta o'lcham 5 pikselni qo'llash tavsiya etiladi.
Width	Chiziqning enini belgilaydi, foizlarda beriladi.
Align	Chiziqning joylashishi: brauzer oynasining chap tomonida, o'ng tomonida, o'rtasida.
Noshade	Chiziqning tashqi ko'rinishini belgilaydi.

Masalan:

```
<hr size="4" align="center" width="50%" noshade="noshade" />
```

Endi matn stilizatsiyasi haqida. Teglar texnologiyasi yordamida bir nechta yangi elementlar keltiriladi. Stillar ikki xil bo'ladi: fizik stillar va mantiqiy stillar.

3.2. Fizik stillar elementlari. Mantiqiy stillar elementlari.

Matn muharrirlari bilan ishlash jarayonidan bilamizki, matnlarni har xil ko'rinishda ifodalanishi mumkin: qalinlashtirilgan (polujirniy), qo'lyozma shaklida (kursiv), tagi chizilgan (podcherkniy) ... Bu elementlarni ixtiyoriy grafik brauzerlar bir xil ko'rinishda ifodalaydilar. Ba'zi bir fizik stillar:

Element	Vazifasi
, 	Qalinlashtirilgan matn (polujirniy)
<i>, </i>	Qo'lyozma shaklidagi matn (kursiv)
<tt>, </tt>	Harflar oralig'ini kengaytirish
<u>, </u>	Tagi chizilgan matn (podcherkniy)
<big>, </big>	Kattalashtirilgan matn
<small>, </small>	Kichiklashtirilgan matn
_,	Pastki indeks
[,]	Yuqori indeks

Fizik stillarni ishlatish qoidasi:

1. Matnni kiriting.
2. Matn oldiga kursorni olib kelib kerakli tegni ochuvchisini yozing.

3. Matn oxiriga kursorni olib keling.

4. Yopuvchi tegni yozing.

Qalinlashtirilgan matn (polujirniy)

Qo'lyozma shaklidagi matn (kursiv) </i>

Harflar oralig'ini kengaytirish </tt>

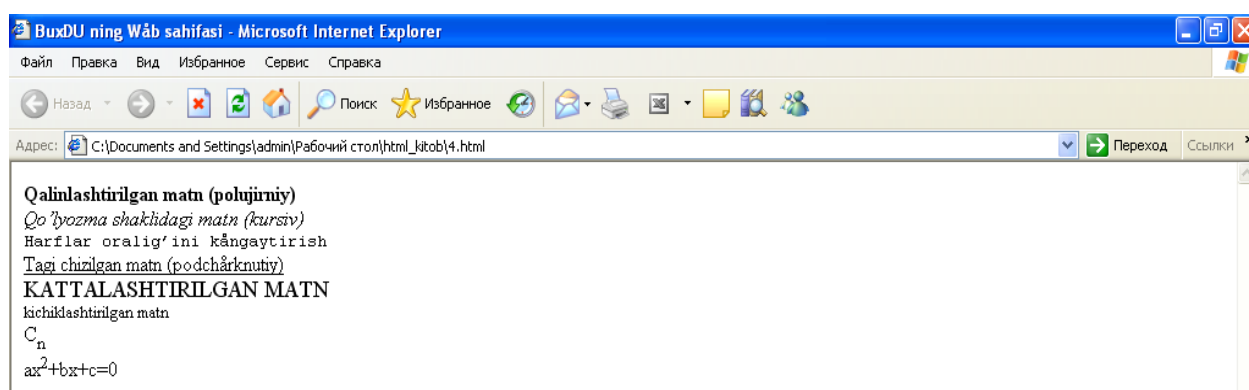
Tagi chizilgan matn (podcherknutiy)</u>

KATTALASHTIRILGAN MATN</big>

kichiklashtirilgan matn</small>

C_n </sub>

$ax^2+bx+c=0$

5 – rasm. 4.html fayli.

Mantiqiy stillar:

Element	Vazifasi
, 	<i> tegiga analog teg.
, 	<b> tegiga analog teg.
<cite>, </cite>	Mazkur hujjatga tsitata keltirish.
<dfn>, </dfn>	Dastur kodi
<samp>, </samp>	Dasturning ishlashiga misol. Oldingisi kabi ishlaydi.
<kbd>, </kbd>	Klaviaturadan kiritiladigan matn
<var>, </var>	O'zgaruvchi yoki miqdor
<abbr>, </abbr>	Abbreviatura
<acronym>, </acronym>	Akronim

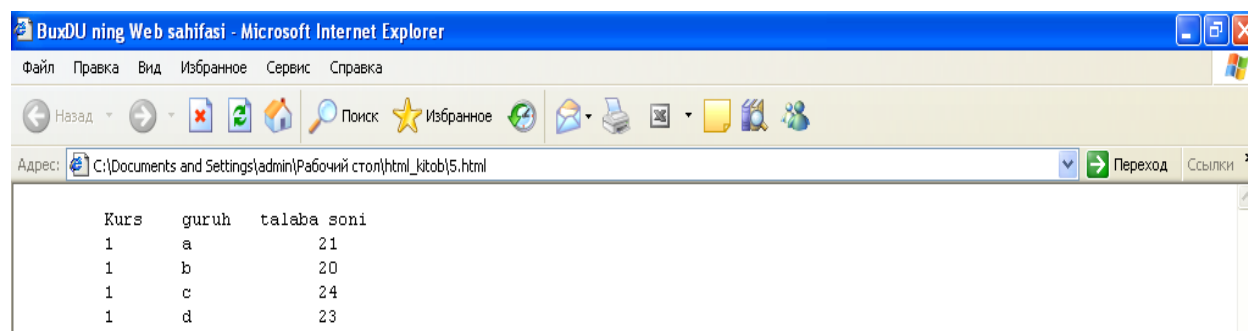
Mantiqiy stillar brauzerga matnni qay tartibda ekranga chop etish kerakligini bildiradi. Mantiqiy stillar fizik stillar ishlamay qoladigan holatlar uchun ham o'rinli bo'lishi mumkin: uyali telefon internetga ulanganda <b> tegi orqali qalinlashtirilgan matn uchrab qolsa, uni o'qiy olmaydi. Bu holatda <strong> elementi kerakli natijani bera oladi.

3.3. Abzats stillari elementlari.

<pre>, </pre> teglari formatlangan, tayyor holga keltirilgan matndir. Uning <p> dan farqi shundaki, <pre> elementi hamma bo'sh joy va qator tashlashlarni «tushunadi». Ya'ni bu elementlar o'rtasiga matn qanday joylashtirilsa, shu holatda brauzer oynasida ko'rinadi.

<pre> elementidan jadvallar yozishda ham foydalanish mumkin:

```
<pre>
      Kursguruh      talaba soni
      1      a              21
      1      b              20
      1      c              24
      1      d              23
</pre>
```


6 – rasm. 5.html fayli.

3.4. <blockquote>, <address>, <ins>, <del> elementlari.

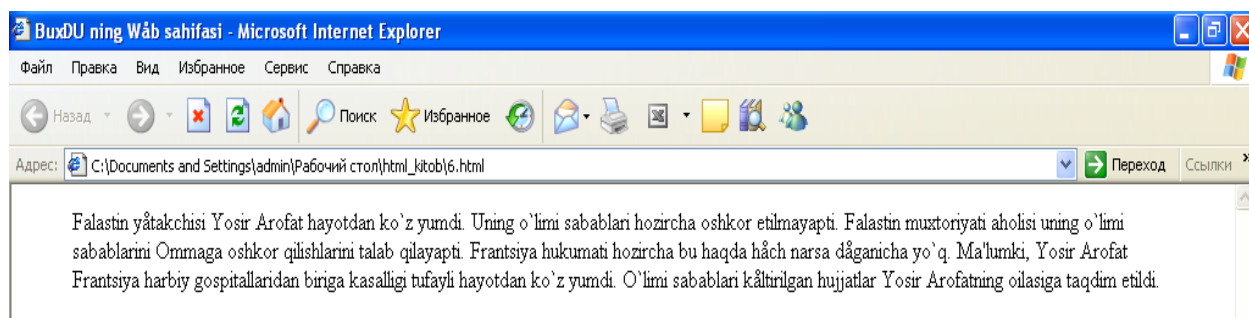
<blockquote> elementi fizik atributlar qatoriga kiradi. Bu element abzatsni vizual holda oddiy matndan ajralib turishini ta'minlaydi. Masalan:

```
<blockquote>
```

```
Falastin yetakchisi Yosir Arofat hayotdan ko`z yumdi.
Uning o`limi sabablari hozircha oshkor etilmayapti.
Falastin muxtoriyati aholisi uning o`limi sabablarini
```

Ommaga oshkor qilishlarini talab qilayapti. Frantsiya hukumati hozircha bu haqda hech narsa deganicha yo`q. Ma'lumki, Yosir Arofat Frantsiya harbiy gospitalaridan biriga kasalligi tufayli hayotdan ko`z yumdi. O`limi sabablari keltirilgan hujjatlar Yosir Arofatning oilasiga taqdim etildi.

</blockquote>

7 – rasm. 6.html fayli.

Natijani brauzer oynasida o`zingiz ko`rib olasiz.

<blockquote> ishlatilganda matn oddiy shriftda oldingi stildagidek ifodalanadi. U ham <p> elementi kabi ortiqcha probellar va qatorlarni yo`q qiladi.

<address> elementi sahifa avtori haqidagi ma'lumotni o`zida mujassamlashtirgan matnni yaratish uchun ishlatiladi. Aksariyat brauzerlarda bu matn qo`lyozma (kursiv) holda ko`rinishga ega bo`ladi. Odatda bu element web-sahifaning oxirida ishlatilib, o`zida quyidagi ma'lumotlarni aks ettiradi:

- sahifa qachon oxirgi marta yangilangan;
- bu sahifa bilan bog`liq savollarni kim bilan muhokama qilish mumkinligi (odatda web ustasining e-mail keltiriladi);
- sahifaning URL adresi;
- kompaniya yoki tashkilotning adresi, telefon nomeri.

Masalan,

<address>

Oxirgi yangilanish: 17.10.2016

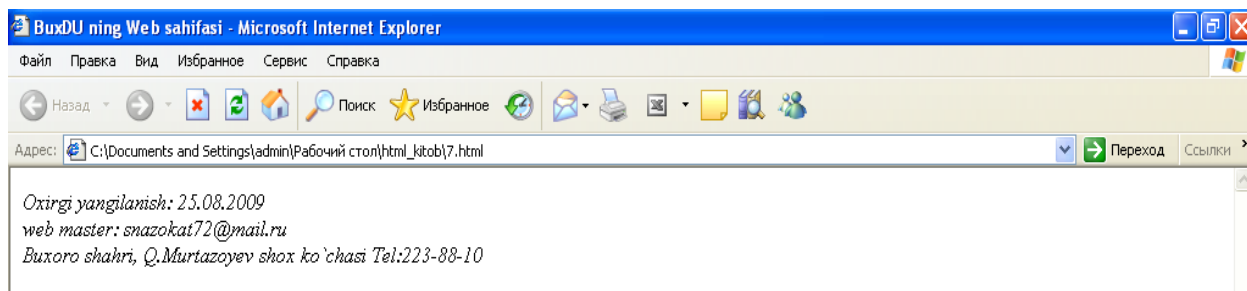
web master: snazokat72@mail.ru

Buxoro shahri, Q.Murtazoyev shox ko`chasi Tel:223-88-10

</address>

IBRAGIMOV UMBAR NARSAIDOVICH

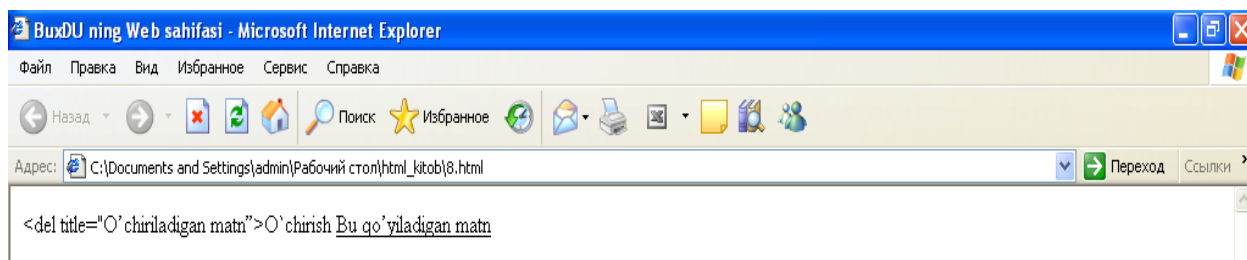
8 – rasm. 7.html fayli.

`<ins>` va `<del>` elementlari biznes va ta'limga bag'ishlangan ofitsial proektlar(alohida loyihalar) tayyorlovchilarda ayniqsa qiziqish uyg'otadi.

`<del>` elementi shunday matn uchun ishlatiladiki, u ko'rish jarayonida o'chirilgan holda ko'rinadi, `<ins>` elementi esa o'chirilgan matn o'rniga qo'yiladigan matn uchun ishlatiladi.

Masalan:

```
<del title="O'chiriladigan matn">O'chirish </del>
<ins>Bu qo'yiladigan matn </ins>
```


9 – rasm. 8.html fayli.

5. Ro'yxatlar.

Ro'yxatni tuzishda odatda quyidagi format qo'llaniladi:

```
<ro'yxat turi >
<li>Birinchii bo'lim</li>
<li>Ikkinchi bo'lim </li>
<li>Uchinchi bo'lim </li>
</ro'yxat turi >
```

Ro'yxat turi nomerlangan ro'yxat va chiziqli ro'yxat bo'lishi mumkin. Nomerlangan ro'yxat `<ol>`, chiziqli ro'yxat esa `<ul>` elementi bilan beriladi. Ularning har biri `<li>` elementi bilan ifodalangan bo'ladi.

```
<ol>
```

IBRAGIMOV UMBAR NARSAIDOVICH

```

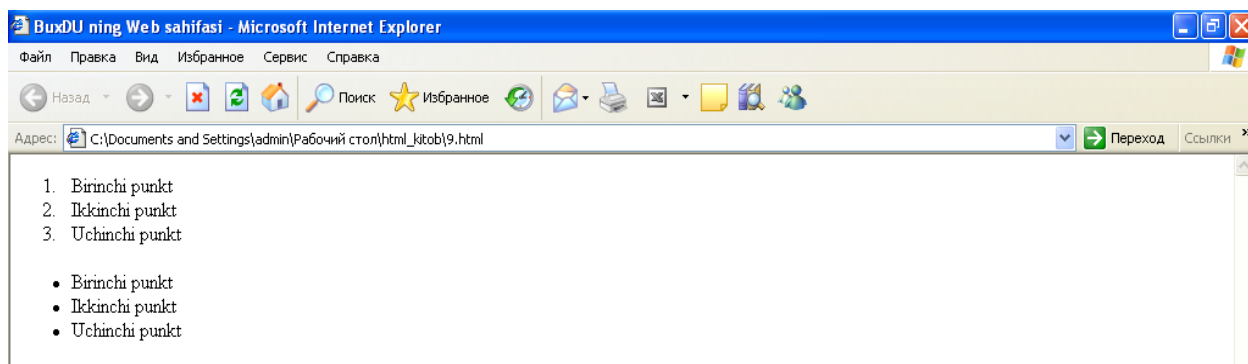
<li>Birinchii punkt</li>
<li>Ikkinchi punkt</li>
<li>Uchinchi punkt </li>
</ol>

<ul>

<li>Birinchii punkt</li>
<li>Ikkinchi punkt</li>
<li>Uchinchi punkt</li>

</ul >

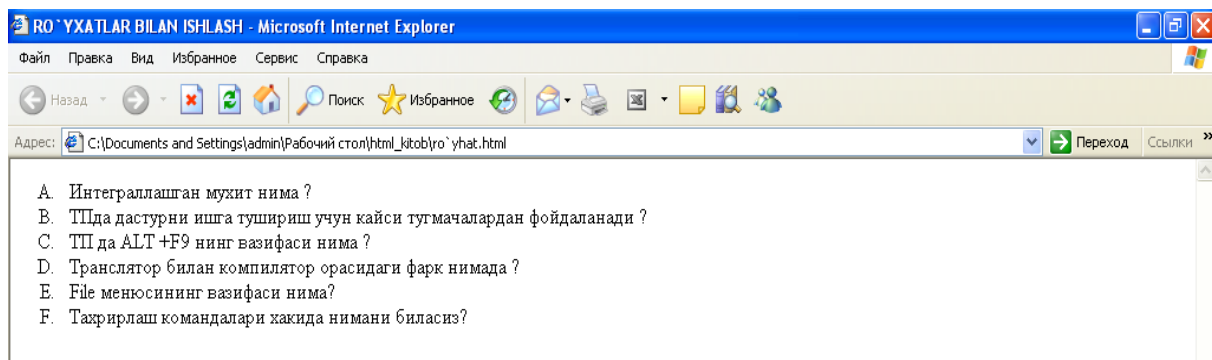
```


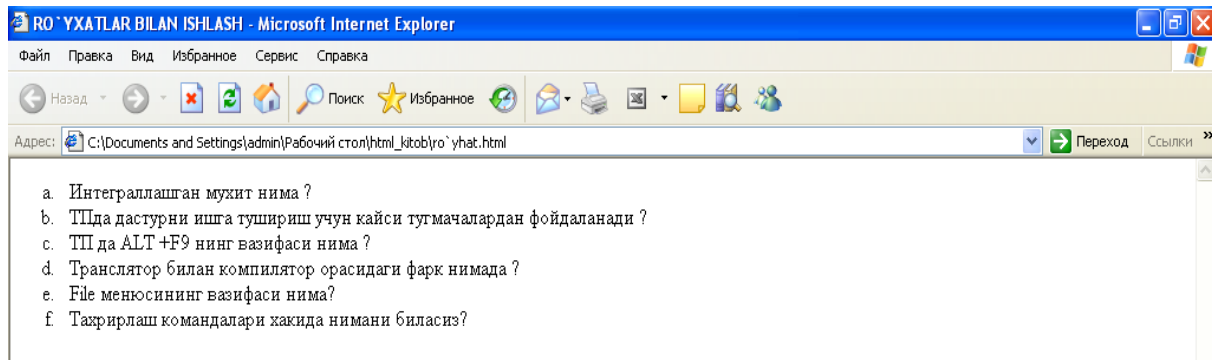
10 – rasm. 9.html fayli.

Ko'pgina grafik brauzerlarda tartiblangan ro'yxatlarning qo'shimcha atributlarini qo'llash mumkin bo'ladi. Ularning yordamida tartiblashni ko'rinishini tanlash mumkin bo'ladi.

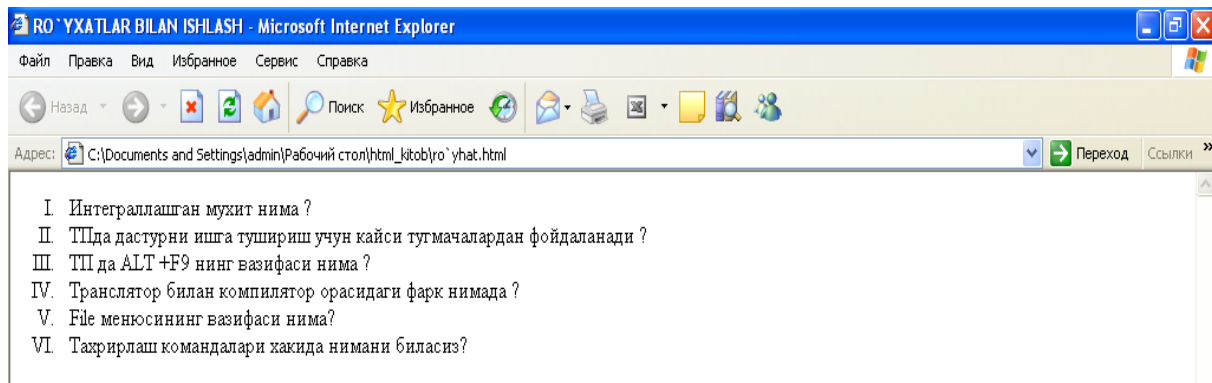
Teg nomi	Ro'yxat turi
<ol type="A">	Katta harflardan tuzilgan ro'yxat
<ol type="a">	Kichik harflardan tuzilgan ro'yxat
<ol type="I">	Rim (Katta) harflaridan tuzilgan ro'yxat
<ol type="i">	Rim (Kichik) harflaridan tuzilgan ro'yxat
<ol type="l">	Arab raqamlaridan tuzilgan ro'yxat
<ul type="disc">	Doiralardan tuzilgan ro'yxat
<ul type="square">	Kvadratlardan tuzilgan ro'yxat
<ul type="circle">	Aylanalardan tuzilgan ro'yxat

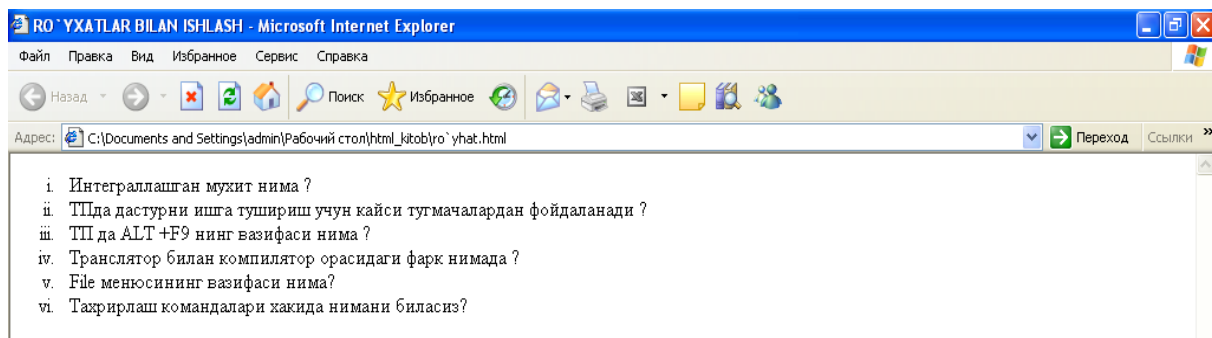
11 – rasm. Katta harflardan tuzilgan ro'yxat (<ol type="A">) ning ko`rinishi.

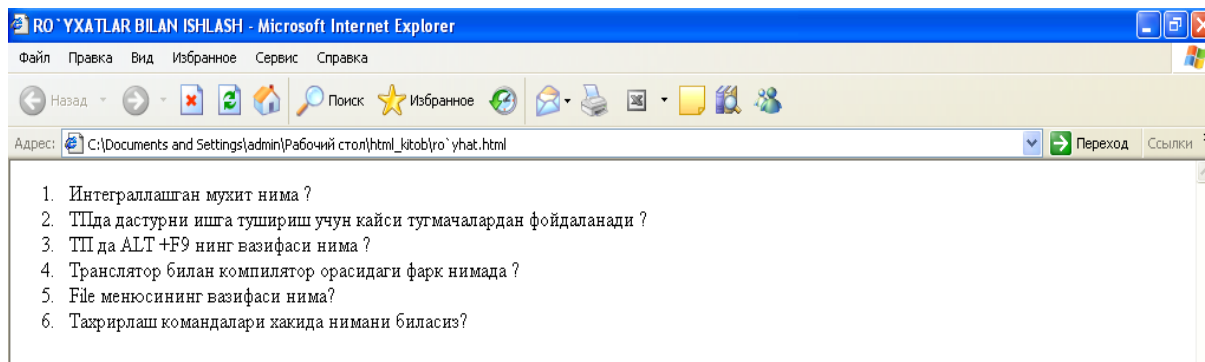
12 – rasm. Kichik harflardan tuzilgan ro'yxat (<ol type="a">) ning ko`rinishi.

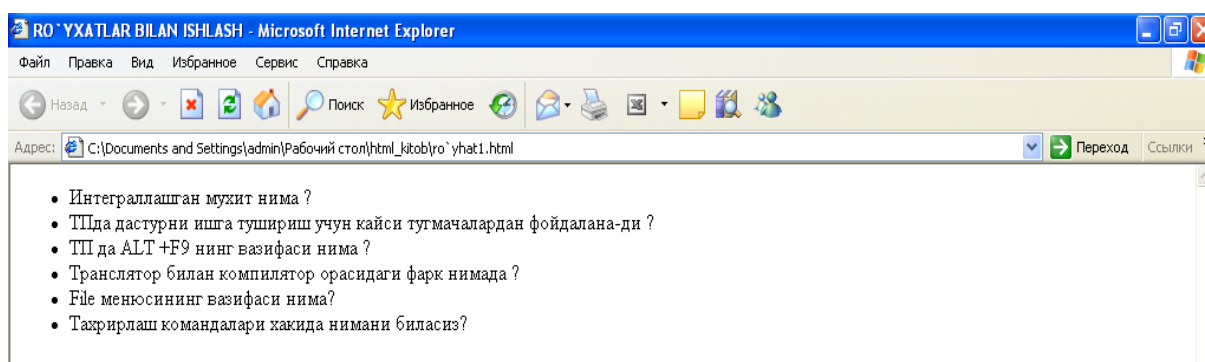
13 – rasm. Rim (Katta) harflaridan tuzilgan ro'yxat (<ol type="I">) ning ko`rinishi.

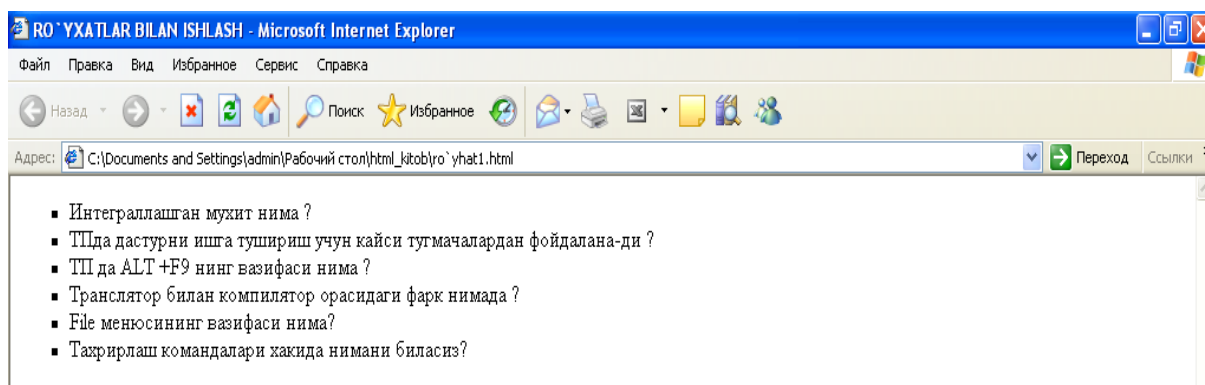
14 – rasm. Rim (Kichik) harflaridan tuzilgan ro'yxat (<ol type="i">) ning ko`rinishi.

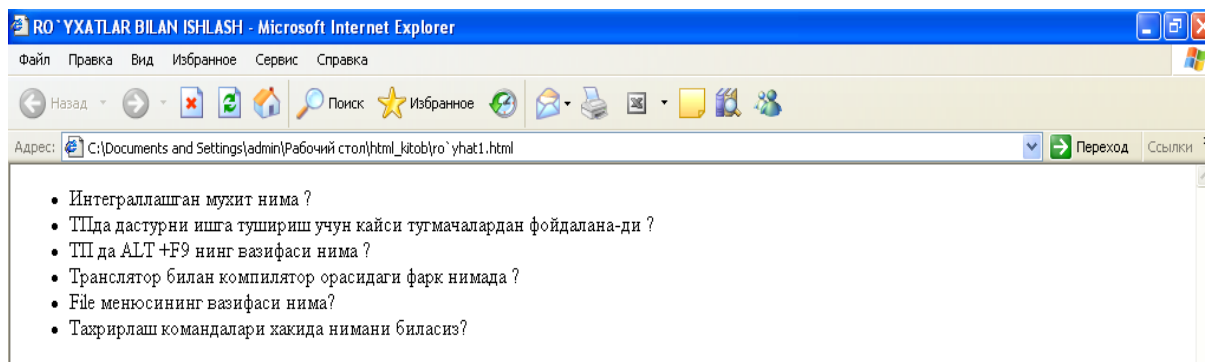
15 – rasm. Arab raqamlaridan tuzilgan ro'yxat (<ol type="1">) ning ko`rinishi.

16 – rasm. Doiralardan tuzilgan ro'yxat (<ul type="disc">) ning ko`rinishi.

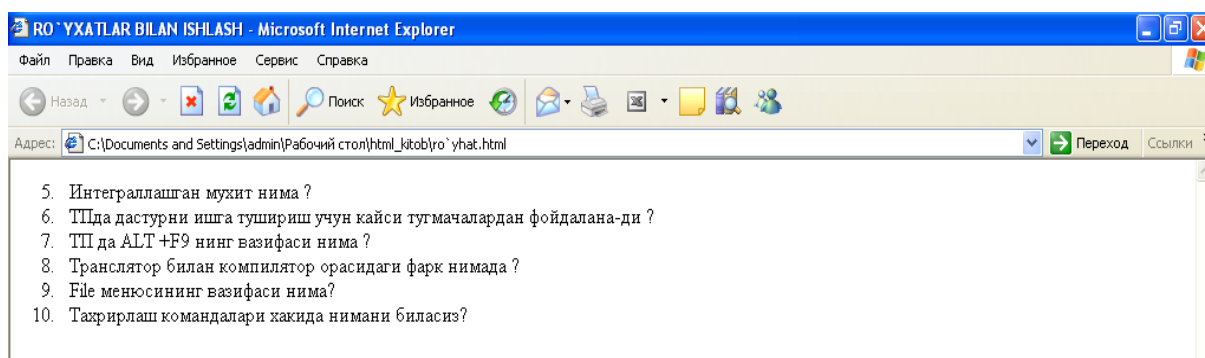

17 – rasm. Kvadratlardan tuzilgan ro'yxat (<ul type="square">) ning ko`rinishi.

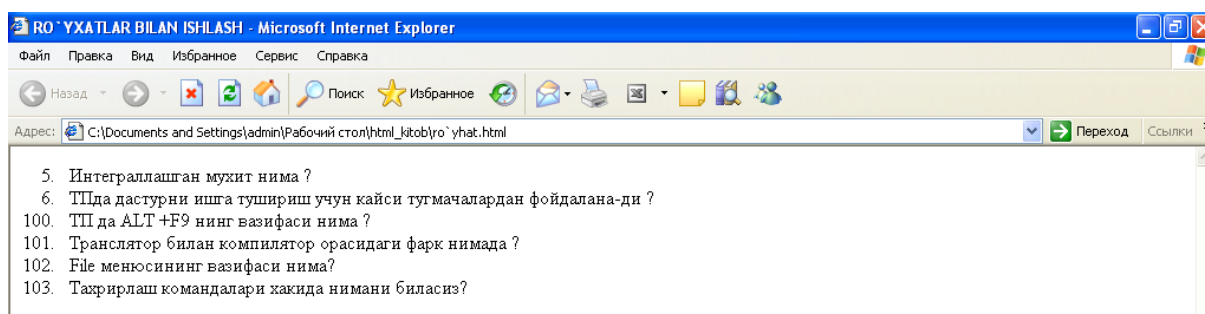
18 – rasm. Aylanalardan tuzilgan ro'yxat (<ul type="circle">) ning ko`rinishi.

Bundan tashqari tartiblashni ixtiyoriy **start** atributi yordamida nomerlangan ro'yxatni boshlang'ich qiymatini tanlash mumkin bo'ladi. Masalan, ro'yxat 5 nomeridan boshlanishi kerak bo'lsa, <ol start= "5"> deb yozish kerak bo'ladi.

19 – rasm. ro'yxat 5 nomeridan boshlanishi (<ol start= "5">) ning ko`rinishi.

value atributi ro'yxat ichida boshqatdan ro'yxat qilish imkoniyatini beradi.

20 – rasm. ro'yxat ichida boshqatdan ro'yxat qilish (<li value="100">) ning ko`rinishi.

4. SAYT STILLARI: ISHLAB CHIQISH, IMKONIYAT BERISH, GLOBALLASHTIRISH.

4.1. Sayt stillari.

Stillar jadvali haqida 6-mavzuda tanishgan edik, lekin uni oxirigacha tadqiq etmagandik. Agar siz sayt yaratmoqchi va unga professional tashqi ko'rinish bermoqchi bo'lsangiz, birinchi navbatda butun sayt yagona stilini ishlab chiqish kerak bo'ladi. Agar siz sayt yaratishdan oldinroq uning stili haqida bosh qotirsangiz, siz kelajakda uchrashi mumkin bo'lgan ko'plab muammolardan holi bo'lishingiz mumkin.

Agar sizda sayt tayyor bo'lsa, u holda unga stillar jadvalini qo'shish mumkin. Agar siz saytingiz uchun yagona stilni yaratgan bo'lsangiz har safar **<font>** ga o'xshagan elementlarni ishlatish nima uchun kerak? Undan tashqari saytni tahrirlashga to'g'ri kelsa saytning tanasini tashkil qiluvchi o'nlab web-sahifalarining har birini emas, bitta faylda saqlanuvchi stillar faylini tahrirlash juda ham oson bo'ladi.

Ishni bazaviy saytni yaratishdan boshlaymiz. Tasavvur qilaylik u yaratilgan. Bizning maqsadimiz uni stillar jadvali yordamida o'zgartirish. Bazaviy saytda biz kelajakda ishlatishimiz mumkin bo'lgan hamma elementlarni ishlatishimiz kerak. Chunki biz yagona stilni yaratishimiz uchun hamma elementlar stilini o'zimiz xoxlagan ko'rinishga keltirishimiz kerak.

Bizning maqsadimiz kam mehnat sarflab bir ko'rinishli sayt yaratishga erishishdir. Keyin, masalan stillar faylidagi birinchi darajali sarlavhani stilini o'zgartirib, butun saytdagi hamma birinchi darajali sarlavhalar o'zgarishini ko'rishimiz mumkin bo'ladi. Hamma o'zgarishlar avtomatik amalga oshiriladi.

Quyidagi kodni qaraylik:

```
<html>
<head>
<title>9-mavzu</title>
</head>
<body>
<h1> <font face="Arial, Helvetica">9-Ma'ruza. Sayt stillari:
ishlab chiqish, imkoniyat berish,
globallashtirish.</font></h1>
```

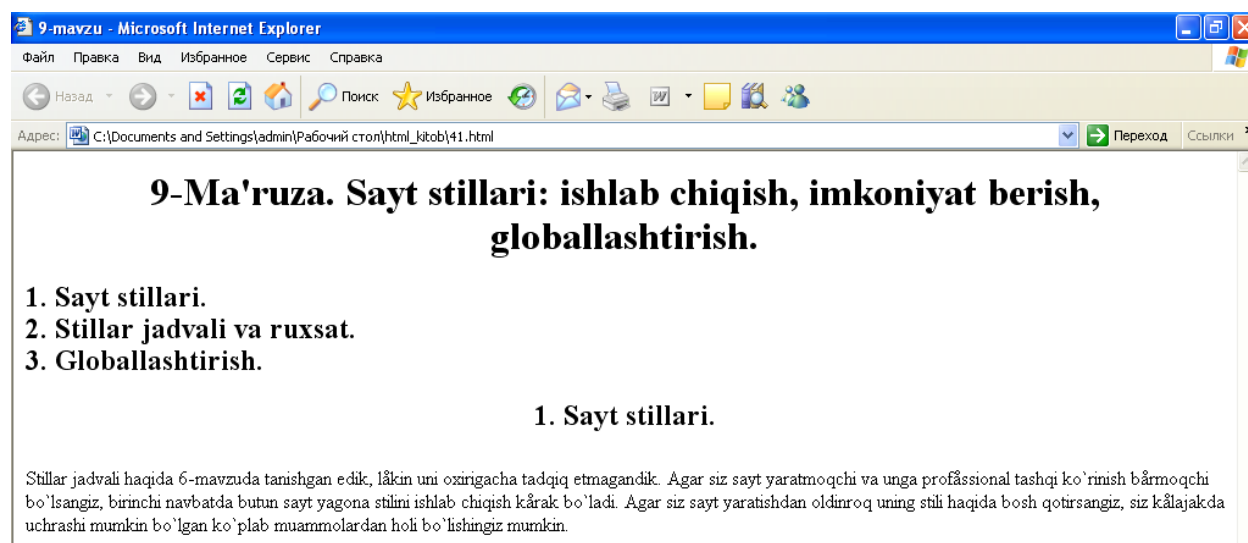
IBRAGIMOV UMBAR NARSAIDOVICH


```

<h2> <font face="Courier New">A) Sayt stillari. <br />
B) Stillar jadvali va ruxsat.<br />
C) Globallashtirish. </font></h2>
<h1 align="center">.:A:.</h1>
<p><font face="Times, Timew New Roman" size="3pt"> Stillar
jadvali haqida 6-mavzuda tanishgan edik, lekin uni oxirigacha
tadqiq etmagandik. Agar siz sayt yaratmoqchi va unga
professional tashqi ko`rinish bermogchi bo`lsangiz, birinchi
navbatda butun sayt yagona stilini ishlab chiqish kerak
bo`ladi. Agar siz sayt yaratishdan oldinroq uning stili
haqida bosh qotirsangiz, siz kelajakda uchrashi mumkin
bo`lgan ko`plab muammolardan holi bo`lishingiz mumkin. </p>
</body>
</html>

```


56 – rasm. 41.html fayli.

Ko`rinib turgandagidek **HTML** kodni namunali deb bo`lmaydi. Albatta, brauzer oynasida bu narsa bilinmaydi. Birinchidan, biz qiladigan vazifa hamma sahifalarda bir xil elementlar uchun takrorlanadigan va uzun kodlarni yozmaslik, ya'ni stillar jadvalidan foydalanish maqsadimiz ham shundan iborat.

Web-sahifalar uchun stillar jadvalini yatarish – elementlarning qaysi ko`rinishi yaxshiroq va ularga qanday ko`rinish chiroyliroq chiqishini tasavvur qilib unga kod

yozishdir. Har bir element uchun bir nechtdan stillar yaratish mumkin. Masalan, <p> elementining o'ziga 5-6 xil stillar berish va undan web-sahifalarda foydalanish mumkin. Agar biz web-sahifalarning sodda bo'lishini istasak, u holda stillar jadvali o'z-o'zidan murakkablashadi.

Endi yuqoridagi misolning stillarini stillar javdali orqali yozamiz:

```
hr {width: 75%}
h1 {font-family: Arial, Helvetica}
h2 {font-family: Courier New}
p {font-family: Times, Times New Roman;
    font-size: 12pt;}
```

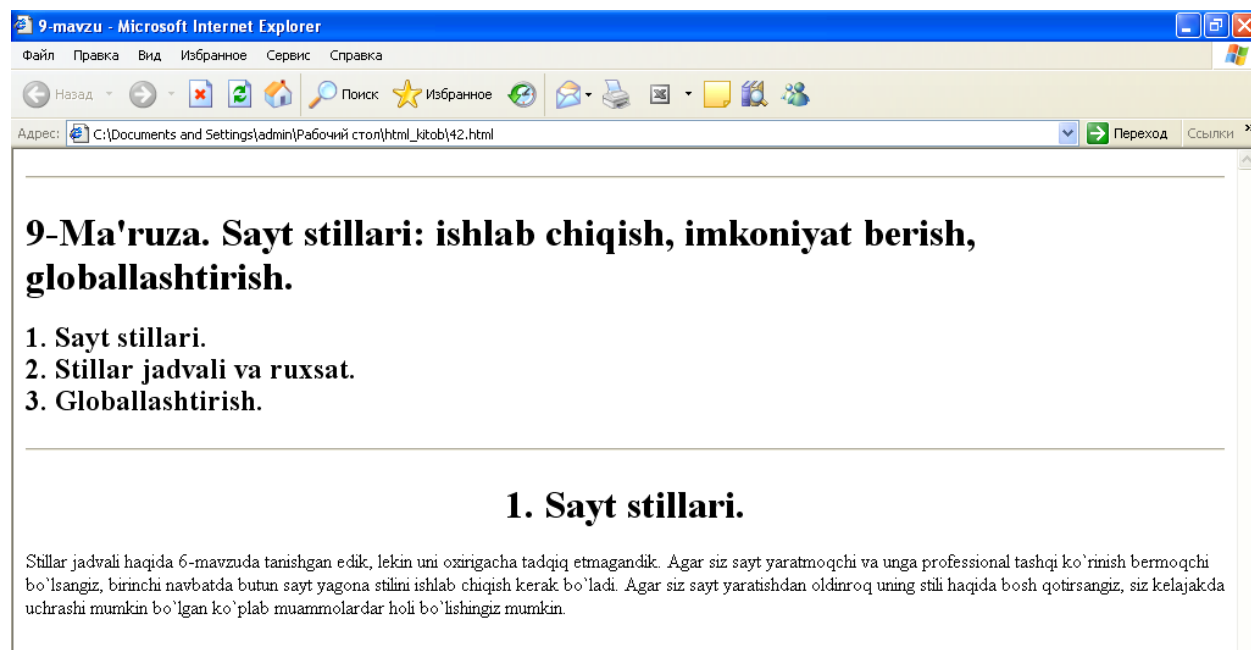
Ko'rinib turibdiki, stillarni o'qish va tushunish osonroq. Stillar jadvalini saqlab (file_name.css) web sahifa bilan bog'lagandan so'ng web-sahifaning kodi quyidagi ko'rinishga keldi:

```
<html>
<head>
<title>9-mavzu</title>
<link rel="stylesheet" href="d:/1.css" />
</head>
<body>
<hr />
<h1> 9-Ma'ruza. Sayt stillari: ishlab chiqish, imkoniyat
berish, globallashtirish.</h1>
<h2> A) Сайт стиллари.<br />
B) Stillar jadvali va ruxsat.<br />
C) Globallashtirish. </h2>
<hr />
<h1 align="center">.:A.:</h1>
<p> Stillar jadvali haqida 6-mavzuda tanishgan edik, lekin
uni oxirigacha tadqiq etmagandik. Agar siz sayt yaratmoqchi
va unga professional tashqi ko'rinish bermoqchi bo'lsangiz,
birinchi navbatda butun sayt yagona stilini ishlab chiqish
```

kerak bo`ladi. Agar siz sayt yaratishdan oldinroq uning stili haqida bosh qotirsangiz, siz kelajakda uchrashi mumkin bo`lgan ko`plab muammolardar holi bo`lishingiz mumkin.

</body>

</html>

57 – rasm. 42.html fayli.

Natija birinchi variantdagi kabi bo`lib, hech narsa o`zgarmaganligini ko`ramiz. Faqatgina yozgan kod toza bo`ldi xolos. Stillar jadvalining afzalligi shundaki, yuqoridagi stil butun web-sahifaga qo`llanilishi mumkin.

4.2. Stillar jadvali va ruxsat.

CSS2 standatining ba'zi bir elementlari:

Xususiyati	Qiymati	Vazifasi
Azimuth	Left, center-left, center, center-right, right yoki burchak (-360^0 dan to 360^0)	Tinglovchi joylashgan joyga nisbatan burchakni ifodalaydi.
Cue-after	url	Matn o`qilganidan keyin berilgan URL adresdagi tovushli faylni ishga tushiradi

Cue before	url	Matn o'qilganiga qadar berilgan URL adresdagi tovushli faylni ishga tushiradi
Elevation	Below, level, above, yoki burchak (-360^0 dan to 360^0)	Tovush chiqaruvchi qurilma joylashgan vertikal burchakni ifodalaydi
Pause-after	Sekundlar yoki millisekundlar	Element «gapirib» bo'lgandan keyingi pauza
Pause-before	Sekundlar yoki millisekundlar	Element «gapirguncha» bo'lgan pauza
Pause	Sekundlar yoki millisekundlar	Element «gapirguncha» va «gapirib» bo'lgandan keyingi pauza
Pitch	Low, medium, high yoki chastota (Гц)	Tovush chiqish balandligi
Pitch-range	0, 50 yoki boshqa sonli qiymat	Chastota kattaligi: 0–monoton, 50 – normal
Play-during	Url	Fonda yangrovchi tovush adresi
Speak	None, normal, spell-out	Gapirish turi
Speak-numeral	Digits, continuous	Sonlarni aytish turi: ketma ket sifralar yoki hamma sonlar birdaniga
Speak-punctuation	None, code	“code” shuni bildiradiki, hamma tinish belgilarini aytish kerak (nuqta, vergul, ...)
Speak-rate	Slow, medium, fast, bir minutdagi soʻzlar soni	Gapirish tezligi
Voice-family	Male, female, Zervox, Princess, child	«Kimning» ovozi bilan gapirish (bu holatda shriftlar kabi tovushlar ham kompyuterga

		o'rnatilgan bo'lishi kerak.)
Volume	Silent, soft, medium, loud	Tovush balandligi

Bu xususiyatlar boshqalari kabi stillar aniqlanadigan joyda ifodalanishi mumkin.

Masalan:

```
h1 {volume: loud; voice-family: Princess; pause: 1; speak-numerals: digits}
p {volume: loud; voice-family: male; speak-punctuation: none}
```

Shunisi qiziqki, bularning ko'pchiligi bizga odatdagi elementlar xususiyatlarini eslatadi. Masalan, **voice-family** – **font-family** ning analogidir. Shriftlar kabi tovushlar (maxsus formatda) kompyuterda bo'lishi kerak.

4.3. Globalashtirish.

Saytni rejalashtirishdagi yana bir kerakli qadamlardan biri sayt qaysi millat tillarini «podderjka» qilishini aniqlashdir. Buning uchun **lang** atributi va **<q>** elementidan foydalansa bo'ladi.

lang atributi ko'pgina elementlarda qo'llanilishi mumkin. Bu ularning milliy tilini aniqlaydi. Masalan:

```
<p lang="ru"> Этот абзац написан по-русски </p>
```

lang atributi brauzerga elementni qanday ifodalash kerakligi (agar brauzer tovushli bo'lsa) yoki qidiruv tizimlariga saytlarni klassifikatsiyaga ajratishga yordam beradi. **lang** atributining qabul qilishi mumkin bo'lgan ba'zi bir qiymatlari: ar–arab, de–nemis, es–ispan, fr–frantsuz, he–ivrit (), hi–xind, it–italyan, ja–yapon, nl–golland, pt–portugal, ru–rus, sa–sansrit, ch–xitoy tillari.

Yana bir qiziq fakt, boshqa matn muharrirlari kabi bunda ham jadvallar ichida kerakli joyda matn yo'nalishini berish mumkin. Buning uchun **dir** atributi qo'llaniladi.

```
<p dir="rtl"> Chapdan o'ngga qarab emas, o'ngdan chapga qarab yozish </p>
```

Bu atribut odatda o'ngdan chap tomonga qarab yoziladigan shriftlar uchun mo'ljallangan.

dir atributi **<tr>** yoki **<td>** elementlari ichida qo'llab, matn yo'nalishini tanlash mumkin bo'ladi. Aytish mumkinki, bu atribut qiymatlari har xil brauzerlarda har xil ko'rinishga ega bo'lishi mumkin.

5. HTML FORMALARINI QO'SHISH. CGI VA MA'LUMOTLAR YIG'ISH.

5.1. HTML formalari asoslari.

HTML tili web-sahifalar tarkibiga matnli sohalar, menyular, tugmalar kabi interfeys elementlar qo'yish imkoniyatini beradi. Bu ma'lumotlar juda oddiy (elektron adres) yoki yetarlicha murakkab bo'lishi mumkin. Masalan, foydalanuvchi **onlayn** holatida **Internet** dasturlari bilan ishlashi mumkin (kasalxona sayti orqali vrach chaqirishi yoki ishxonasining sayti yordamida avtomobilni prokatga olishi mumkin).

Elektron formalarni yaratishni maqsadi quyidagicha: u foydalanuvchidan axborot so'rashi va undan axborot olishi mumkin. Bunday holatlarda ma'lumotlarning bir qismini foydalanuvchi o'ziga tegishli bo'lgan ma'lumotni tanlashi mumkin bo'lgan tayyor menyular tashkil etishi mumkin. So'rovlar quyidagi turlarda bo'lishi mumkin:

- Javoblari maxsus matnli sohalarga terilishi kerak bo'lgan savollar (masalan, ismi, familiyasi, elektron adresi, ...).
- Javoblari maxsus menyulardagi yoki ro'yxatdagi javoblardan birini tanlashi kerak bo'lgan savollar (masalan, qaysi davlatga tegishli ekanligi, qaysi mavzular qiziqtirishi, ...).
- Pereklyuchatellar orqali javoblardan yagonasini tanlashga mo'ljallangan savollar (masalan, erkak/ayol, ha/yo'q...).

Formalar HTML tilining kiritish oynasi, tugma, pereklyuchatel kabi elementlar naborlaridan foydalangan holda yaratiladi. Foydalanuvchi tomonidan yaratilayotgan har bir element o'zining nomiga ega bo'lib, keyinchalik oldindan aniqlangan biror o'zgaruvchiga beriladi. Masalan, matn kiritish maydoniga shahar nomni berilsa va foydalanuvchi maydonni Buxoro deb to'ldirsa shuni bildiradiki, shahar o'zgaruvchisiga Buxoro qiymati berildi.

O'zgaruvchilar va ularning qiymatlari serverlarga uzatiladi va o'z navbatida server «skriptlar» deb ataluvchi kichik dasturlarga murojaat qiladi. Skriptlar olingan ma'lumotlarni

qabul qilib oladi va ularni qayta ishlaydi. Natijada web-sahifada foydalanuvchining ma'lumoti qabul qilinganligi to'g'risida oddiygina ma'lumot (masalan, rahmat) chiqarib qo'yish mumkin.

HTML formalari bilan ishlash uchun skriptlar bilan ishlay olishi kerak (ular CGI skriptlar deyiladi va ularni turli dasturlashtirish tillarida tuzish mumkin. CGI–Common Gateway Interface).

5.2. Formalar yaratish. Matnli maydonlar va atributlar.

Formalar boshqa elementlar konteynori bo'lgan maxsus **<form>** elementi yordamida hosil qilinadi. Konteynorni ishlatishning umumiy sxemasi quyidagicha:

```
<form method="get_yoki_post" action="Ma'lumotlar uchun  
mo'ljallangan URL">  
... forma elementlari...  
</form>
```

<form> elementi ikkita, **method** va **action** atributlariga ega. **Method** atributi ma'lumotlarni serverga jo'natish turini aniqlab, **get** yoki **post** qiymatlardan birini qabul qiladi. Odatda **get** metodida ma'lumotlarning hajmi qat'iy chegaralangan bo'ladi (100 simvoldan ko'p bo'lmagan). Umuman agar formada bir nechta element bo'lib, ularni yuqori tezlikda jo'natish kerak bo'lsa, **get** metodi qo'llanilgani birinchi bo'lib uzatiladi. Masalan:

```
<form method= "get" action= "/cgi-bin/search">
```

Agar formaga ko'plab ma'lumotlarni joylashtirish kerak bo'lsa, **get** metodi qo'llanilmasligi kerak. Bunday holatlar uchun ma'lumotlar uzatishda ularning hajmlariga bogliq bo'lmagan **post** metodi bor:

```
<form method= "get" action= "/cgi-bin/survey.pl">
```

<form> elementining ikkinchi atributi **action** dir. U olingan ma'lumotlarni qayta ishlaydigan skriptning **URL** adresini o'zida saqlashi kerak. Odatda skriptlar serverda **bin/** yoki **cgi-bin/** papkalaridan birida saqlanadi.

Formalar qo'llanilishining eng ko'p tarqalgan usuli bu foydalanuvchidan matnli ma'lumotlar olishga mo'ljallangan. Bu masalan, sayt haqida foydalanuvchining fikri yoki foydalanuvchining elektron adresi yozilishiga mo'ljallangan bo'lishi mumkin. Buning uchun matnli maydon hosil qilinishi kerak. **<textarea>** elementi shu vazifani bajarishga

mo'ljallangan. Ma'lumotlar kiritiladigan oynaning qatorlari va ustunlari sonini o'rnatish mumkin:

```
<textarea name="comments" rows="5" cols="100">
```

Bu erga elektron pochta adresingizni kiriting

```
</textarea>
```

Bu yerdagi o'rtadagi matn ekranda hosil bo'ladi. Yuqoridagi atributlardan tashqari yana **readonly** atributi ham qo'llanilishi mumkin (readonly="readonly"). Bu atribut qo'llanilganda ekranda hosil bo'luvchi matnni o'zgartirishning iloji yo'q.

5.3. <input> elementi.

Ko'p hollarda foydalanuvchilardan chegaralangan javoblardan birini tanlash talab qilinadi. <input> elementi yordamida bir nechta boshqaruv elementlarini hosil qilish mumkin:

— Kiritish maydoni (type="text"). Bu bizga yuqorida keltirilgan elementni eslatadi. Farqi bunda faqatgina bir qatorli oyna hosil bo'ladi. Odatda foydalanuvchi ismi, familiyasiga o'xshash ma'lumotlarni kiritishi uchun ishlatiladi. **Size** atributi yordamida uning uzunligini berish mumkin. **value** atributi yordamida biror matnni kiritish mumkin (po umolchaniyu):

```
Фамилия: <input type= "text" name= "last_name" size= "40"
maxlength= "40" value= "Petrov" /> ;
```

— Parol (type="password"). Bu maxsus ma'lumot kiritish maydoni bo'lib, foydalanuvchi tomonidan kiritilgan ma'lumotlar ekranga o'qilmaydigan holatda chiqariladi. Bu text turiga o'xshab ketadi. Uni bo'sh qoldirish mumkin yoki «*» belgisi orqali biror parolni yozish mumkin:

```
Parolni kiriting: <input type= "password" name=
"password1" size= "10" maxlength= "10" />
```

— Flajok (type="checkbox"). Foydalanuvchi tavsiya etilgan variantlardan bir nechtasini o'rnatishi yoki bekor qilishi mumkin. Oldindan birortasini belgilab qo'yish imkoniyati ham bor:

```
Saytni qanday topdingiz: <br />
```

```
<input type="checkbox" name="web" checked="checked" />
Internet qidiruv tizimlaridan<br />
<input type="checkbox" name="tele" /> Radio yoki televidenie reklamalaridan<br />
<input type="checkbox" name="press" /> Gazeta yoki
jurnallardan<br />
```

— Pereklyuchatel (type="radio"). Foydalanuvchi bir nechta variantlardan faqat bittasini tanlashi mumkin bo'ladi. Bu flajok elementiga o'xshaydi biroq bu erdagi ma'lumotlardan faqat bittasini tanlash mumkin. Har qaysi pereklyuchatel **value** atributiga ega bo'lishi shart. Oldindan biror variantni belgilab qo'yish ham mumkinki, foydalanuvchi ulardan birortasini belgilashni unutgan holda kelib chiqishi mumkin bo'lgan xatolikning oldini olish mumkin:

```
Saytni qanday topdingiz: <br />
<input type="radio" name="where" value="web"
checked="checked" /> Internet qidiruv tizimlaridan<br />
<input type="radio" name="where" value="tele" /> Radio
yoki televidenie reklamalaridan<br />
<input type="radio" name="where" value="press" /> Gazeta
yoki jurnalardan<br />
```

— Yopiq maydon (type="hidden"). Bu kiritish maydonining ko'rinmas holati bo'lib, undagi ma'lumotni o'zgartirish mumkin emas. Bu elementning ma'lumotlar kiritilishiga umuman aloqasi yo'q. Uning qiladigan vazifasi biror qiymatni serverga jo'natishdir. Masalan, bir nechta formalarni qayta ishlash uchun aynan bitta skript ishlatilsa, qaysi formadagi ma'lumotlar ishlanayotganligini bildirish uchun forma nomini kiritib qo'yish mumkin:

```
<input type="hidden" name="forma_nomi" value=form2" />
```

— Boshqarish tugmasi (type="button", type="reset", type="submit"). O'zgarishlarni tasdiqlash yoki ularni bekor qilish tugmalari. Tugmalardan foydalanishda type="reset" qo'llanilsa, formadagi hamma o'zgarishlarni tozalash imkoniyati bo'ladi. Ya'ni tugmani bosish natijasida forma avvalgi holatga qaytadi:

```
<input type="reset" value="Formani tozalash " />
```

IBRAGIMOV UMBAR NARSAIDOVICH

Kiritilgan ma'lumotlarni tasdiqlab serverga jo'natish tugmasini yasash ham mumkin: type="submit". Bu yerda faqat **value** atributi qo'llanilishi yetarli:

```
<input type="submit" value="Тасдиқлаш" />
```

Tugmaning ustiga istalgan matnni yozish mumkin. **Ok** har doim ham tushunarli bo'lavermasligi mumkin.

Agar tasdiqlash tugmasida grafikadan foydalanmoqchi bo'lsak, type="image" ni qo'llash mumkin. Bunda grafik faylning **URL** adresini va alternativ matnni kiritish kerak bo'ladi:

```
<input type="image" src="D:\DocNazokat\Web\Gerb.gif" alt="Тасдиқлаш" />
```

Bundan tashqari <button> elementi ham mavjud bo'lib, uning yordamida ixtiyoriy tugmani formaga qo'yish mumkin. Uning **type** atributi mavjud bo'lib, uchta **reset**, **submit**, **image** qiymatlardan birini qabul qilishi mumkin. U alohida konteynor bo'lganligi sababli <span> ni ham qo'llash mumkin:

```
<button name="submit" type="submit">
```

```
<span style="font-family: Courier New; font-size: 14pt; font-variant: small-caps"> Jo`natish</span>
```

```
</button>
```

yoki

```
<button name="reset" type="reset">
```

```

```

```
</button>
```

5.4. Menyular yaratish.

Boshqarish elementining yana bir ko'rinishi bu – menyulardir. <select> elementi yordamida har xil menyularni hosil qilish mumkin. Bu holatlarda foydalanuvchiga bir nechta variantlar berilib, undan o'zining javobini tanlash imkoniyati beriladi. **Name** atributi zaruriy atribut hisoblanadi. **Size** atributi yordamida esa ekranga bir vaqtda chiqadigan variantlar sonini berish mumkin.

`<select>` bu konteynordir. Qiymatlar `<option>` yordamida kiritilib, `<select>` va `</select>` lar orasiga joylashtiriladi. Agar foydalanuvchi menyuning biror-bir punktini tanlasa qiymat `<select>` tegida nomlangan o'zgaruvchiga beriladi.

`Selected="selected"` atributi biror qiymatni avtomatik tanlash imkoniyatini beradi (znachenie po umolchaniyu):

Siz bu saytga ko'p murojaat qilasizmi?

```
<select name="javob1">
<option value="first">Birinchi matra</option>
<option value="monthly">Har oyda </option>
<option value="weekly">Har haftada </option>
<option selected="selected" value="daily">Har kunda
</option>
```

Yuqorida aytilganidek, **size** atributi yordamida ekranga chiqariladigan javoblar sonini kiritish mumkin:

```
<select name="javob1" size="6">
```

Birinchi misolda javoblar bir qatorda ifodalanadi va sichqon tugmasi bosilganda qolgan javoblar ko'rinadi. Ikkinchi misolda **size** da necha son ko'rsatilgan bo'lsa shuncha javob varianti ko'rsatiladi va qolgan javoblarni prokrutkalarini siljitish yordamida ko'rish mumkin.

Agar javoblardan bir nechtasini bir vaqtda tanlash zarur bo'ladigan bo'lsa `<select>` ning `multiple="multiple"` atributi yordamga keladi. Bu holatda **size** da nechta javoblar ko'rsatilgan bo'lsa shulardan bir nechtasini tanlash imkoniyati bo'ladi. Yuqoridagi misolda `<select name="javob1" multiple="multiple">` deb yozsak, javob variantlardan bir nechtasini tanlash imkoniyati paydo bo'ladi.

`<select>` va menyular haqida gapirganda `<optgroup>` elementi haqida gapirish kerak bo'ladi. Bu element menyu yaratishda ularni bir nechta guruhlariga ajratish imkoniyatini beradi:

`<p>O'zingizni qiziqqtirgan fanlardan birini tanlash imkoniyati bor: </p>`

```
<select name="javob" size="15" multiple="multiple">
<optgroup label="Informatika ">
```

IBRAGIMOV UMBAR NARSAIDOVICH

```

<option value="Internet"> Internet va elektron pochta
asoslari</option>
<option value="Web"> Web-texnologiyalar </option>
<option value="Infor"> Informatika asoslari </option>
</optgroup>
<optgroup label="Matematika ">
<option value="mattahlil"> Matematik tahlil</option>
<option value="ehtimol"> Ehtimollar nazariyasi </option>
</optgroup>
<optgroup label="Fizika ">
<option value="elementar"> Elementar zarralar fizikasi
</option>
<option value="kvant"> Kvant fizikasi </option>
</optgroup>

```

Shuni aytish mumkinki, <optgroup> elementini hamma brauzerlar ham «tanmaydi». Lekin uni qo'llash xatolikka olib kelmaydi, chunki uni qo'llamaydigan brauzerlar oddiy mavzularni ko'rsatmasdan faqat menyuning o'zini ko'rsatishadi.

Ko'pchilik foydalanuvchilar formada [**Tab**] tugmasi yordamida harakatlanishga odatlanganlar. Agar siz ham biror elementlar orasida harakatni [**Tab**] tugmasi yordamida ta'minlamoqdi bo'lsangiz, **tabindex** atributidan foydalanishingiz mumkin. U 0 dan 32676 gacha bo'lgan qiymatni qabul qiladi. Shuni aytish mumkinki, elementlar orasidagi harakat **tabindex** i eng kichikdan kattasiga tomon bo'ladi.

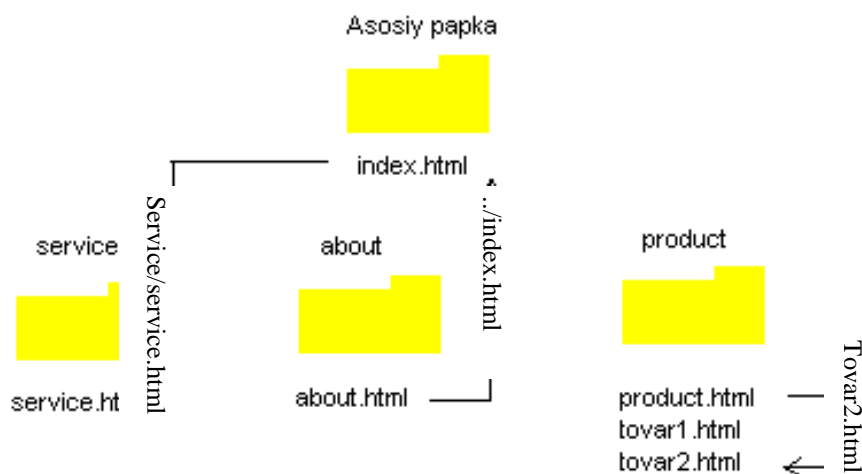
Gipermurojaatlar web-saytlar bo'ylab harakatning asosi hisoblanadi. Murojaatni tanlaganda (shelchok) foydalanuvchi brauzer oynasiga yuklanuvchi yoki yordamchi programmani ishga tushuruvchi qanaqadir URL bilan bog'langan adresga «tushib» qoladi. Ba'zan gipermurojaat natijasi e-mail yoki FTP serverga yo'llanma beruvchi yangi web-sahifani ochilishiga olib keladi. Foydalanuvchi murojaatni tanlab (shelchok) olishi uchun web-dizayner uni yaratishi kerak.

Gipermurojaat yaratish uchun <a> (anchor, yakor) elementidan foydalaniladi. U o'zida yo'llanma beruvchi URL adresni ko'rsatuvchi **href** atributi bilan to'ldiriladi. Shuning uchun gipermurojaatni yaratish uchun URL adresni aniqlab olish kerak.

URL bu brauzer adreslar qatorida yoziladigan web-sahifa yoki xizmatning to'liq adresidir. Ko'pincha bu adres gipermurojaatning ustiga kursor olib kelinganda brauzerning pastki qatorida ko'rsatiladi.

Gipermurojaatni yaratishda agar Internetdagi xizmat yoki adresdan foydalanmoqchi bo'lsak albatta uning to'liq adresini ko'rsatish shart. Agar o'zimizda bor bo'lgan web-sahifalardan gipermurojaatlar yaratmoqchi bo'lsak ba'zi bir ishni osonlashtiruvchi holatlar mavjud:

Misol.

1. Faraz qilaylik biz <http://www.jdpi.uz> asosli kataloglar strukturasi yaratmoqchimiz.
2. Bu katalogning ichida images, about, fakultet kabi kataloglar joylashtirmoqchimiz.
3. fizmat katalogida (fakultet katalogi ichida) kurs1.html sahifasini yaratdik.
4. Endi about katalogida joylashgan contact.html sahifasiga murojaat qo'ymoqchimiz. Buning uchun quyidagicha yoziladi:

../../about/contact.html

5. Afsuski, bu yozuv <http://www.jdpi.re.uz/about/contact.html> yozuvi kabi qulay bo'lmagan yozuvdir. Bunday uzun murojaatlarni yozganda turli xil xatolikka yo'l qo'yish mumkin. Buning oldini olish uchun <base> elementi ishlatiladi. Bu element yordamida asosiy baza sifatidaga katalog tanlanadi:

```
<head>
<base href="http://www.jdpi.re.uz" />
</head>
```

Bu element yordamida yuqoridagi murojaatni oddiygina qilib «about/contact.html» ko'rinishida yozish mumkin. <base> elementi Internetdagi adreslarga qo'yilgan murojaatlarga xalaqit bermaydi.

HTML hujjatda murojaatlarni yaratish uchun yakor (<a>,) elementidan foydalaniladi. Bu teglar murojaatni bildiruvchi so'zni 'oz ichiga oladi. Murojaat quyidagi ko'rinishda yoziladi:

```
<a href="Murojaat_manzili">Murojaat matni</a>
```

IBRAGIMOV UMBAR NARSAIDOVICH

Demak, «Ma'lumotlar» so'zi bilan murojaat about katalogidagi about.html sahifaga murojaat qo'yish uchun quyidagicha yozish kerak bo'ladi:

```
<a href="http://www.jdpi.uz/about/about.html">Ma'lumotlar </a>
<a href="about/about.html" >Ma'lumotlar </a>
```

Murojaatlar nomini imkoni boricha informativ qilib yozish kerak. «Bu erga bosing», «Yangi vazifa» kabi murojaat nomlarini tanlamaslik kerak. Foydalanuvchi murojaatni bosish natijasida nimaga erishishini bilmasdan turib uni bosmasligi mumkin.

Murojaatlar qo'yishda ba'zi bir holatlarga e'tibor berish kerak. Masalan siz uyingizda o'tirib ukangizga ish buyurayapsiz: «oshxonadan krujkaga suv olib kel» (har qalay borib menga falon mamkakat, falon viloyat, falon shaxar yoki qishloq, falon ko'chadagi falon nomerli uydagi oshxonadan suv olib kel deyish mantiqsizlik). Bu holatda sizning qaysi mamlakat, qaysi viloyat, qaysi shaxar, qishloq, ko'chadagi qaysi uyda o'tirganligingiz muhim emas. Yoki ukangiz qaysi oshxona deb ham suramaydi, chunki uyda faqat bitta oshxona bo'ladi. Murojaatlarni ishlatish ham xuddi shu tartibda bo'ladi. Ya'ni o'zimiz yaratgan kataloglar ichida murojaatlarni qo'yish uchun har safar murojaatni «http://www.jdpi.uz/» deb boshlash shart emas. Shundan keyingisini yozish etarli bo'ladi. Faqat boshqa katalogga o'tish uchun joriy katalogdan chiqish belgisi «../» dan foydalanish yetarli. Ya'ni about katalogidagi about.html sahifasidan turib service katalogidagi service.html sahifasiga murojaatni qo'yish uchun «../service/service.html» yozuvni yozish kerak. Yuqoridagi murojaatlarning hammasi tashqi murojaatlardir.

Ichki murojaatlar joriy sahifaning o'ziga qo'yiladi. Masalan biror fandagi biror mavzuga bag'ishlangan sahifa yaratayotgan bo'laylik. Mavzudagi mavjud hamma rejalarga murojaatlarni shunday qo'yish mumkinki, murojaatni tanlaganda rejadagi ma'lumotlar ekranda paydo bo'ladi. Bu ishni qilish oddiy. Ya'ni o'tilishi kerak bo'lgan hamma abzatslarni belgilab chiqish, undan keyin o'sha belgilarga yakor (<a>,) ni qo'yib chiqish kerak. Misol qaraylik:

```
<h2 align="center">Reja </h2>
<p><a href="#q1">1. HTTP</a></p>
<p><a href="#q2">2. HTML</a></p>
```

Endi murojaat qilinayotgan abzatsni belgilab olamiz:

```
<p><a name=q1>HTTP bu...</p> yoki
<p><a name=q2>HTML bu...</p>
```

Bundan tashqari boshqa web-sahifadagi biror abzatsga ham murojaat o'rnatish mumkin:

```
<p>Bu <a href="../index.html#q1">savol</a><p>ga javob bering
```

Tasvirlarga ham gipermurojaatlarni qo'yish mumkin:

```
<a href="Products/product.html" ></a>
```

Tasvirlarning o'lchami har xil bo'lishi mumkin, har qanday tasvirga gipermurojaatlarni qo'yish mumkin.

URL shunday universal va moslashuvchanki undan Tarmoqdagi har xil murojaatlar (e-mail, FTP, Gopher, Usenet yangiliklari, Telnet sessiyalari) dan foydalanish mumkin. Bu narsa bitta sahifaning o'zida turli xil murojaatlardan foydalanib, universal sayt yaratish imskoniyatini beradi. Masalan, programmani skachat qilish bilan birga fodalalanuvchi o'sha

programma haqidagi yangiliklarni Usenet yangiliklar serveri murojaatidan foydalanib tanishishi mumkin.

mailto. mailto murojaatini hosil qilish oddiy. Buning uchun to'rt qismdan iborat bo'lgan murojaat qo'yiladigan elektron adresni bilish kifoya: fodalunuvchi_nomi, @simvoli, kompyuter nomi, server nomi. mailto murojaati:

```
<p><a href="mailto:azamat@intal.uz" title="Azamat Sattorov">Ixtiyoriy savol bilan menga murojaat qilishingiz mumkin</a></p>
```

FTP. FTP protokoli kompyuterlar o'rtasida fayllar almashishda qo'llaniladi. FTP murojaatlarini hosil qilish uchun kerakli server nomini bilish kifoya:

```
<a href="ftp://ftp.microsoft.com/">Microsoft kompaniyasining FTP sayti</a>  
<a href="ftp://ftp.jsapi.uz/downloads/program.zip"> Zip langan programma</a>
```

Ikkinchi misoldan ko'rinib turibdiki, kerakli programmani birato'la skachat qilib olish mumkin. Bunda brauzer olinayotgan programmani qattiq diskka haqiqatan ham saqlash kerak yoki kerakmasligini foydalanuvchidan so'raydi.

Gopher. Gopher matnlar yordamida ierarxik ko'rinishdagi ma'lumotlarni brauzerda ifodalashdir. Hozirgi kunda Gopher saytlari juda ham kam miqdorda ishlatiladi. Ularga bo'lgan murojaatlarni qo'yish:

```
<a href="gopher://marvel.loc.gov">Kongress kutubxonasi </a>
```

Usenet. Usenet yangiliklar gruppasi – Internet konferentsiyalar gruppasidir. Uning nomi yangiliklar bo'lgani bilan bu gruppaning asosi har bir qatnashuvchi ishtirok etishi mumkin bo'lgan savol-javoblar, diskussiyalardan iboratdir. Bu gruppaga sizning saytingizda qandaydir muammo muhokama qilinishi kerak bo'lganda murojaat qilish mumkin. Yoki foydalanuvchilar tomonidan sizga shunaqa ko'p savollar beriladiki, sizning ularga javob berishga imkoniyatingiz yo'q, shunda bu gruppaga murojaat qilishingiz mumkin, qaerdadir sizga yordam beradigan inson topiladi:

```
<a href="news:alt.tx.startrek">Starrek ga bagishlangan Usenet konferentsiyasi</a>
```

Telnet. Telnet serveriga murojaat – Dasturiy Ta'minot bilan ta'minlangan uzoqdagi kompyuter bilan aloqa o'rnatish uchun mo'ljallangan murojaatdir. Telnet texnologiyasini birorta ham zamonaviy brauzerlar Podderjka qilmaydi, shuning uchun bu murojaatni tanlaganda qo'shimcha programmalardan foydalanishga to'g'ri keladi:

```
<a href="telnet://mac1.fakecorp.com/">Telnet serveri bilan aloqa o'rnatish</a>
```

Murojaatlarni yaratishda ba'zi bir kichik ayyorliklardan foydalanish ham mumkin. Masalan murojaatni tanlaganda yangi oyna ochilishi uchun **target** atributidan foydalaniladi. Bu atribut qo'llanilganda natija yangi oynada hosil bo'ladi.

```
<a href="http://www.jdpi.uz" target="_blank"> JDPI sayti</a>
```

Agar saytdagi Hamma murojaatlar yangi oynadan ochilishini hohlasangiz uni <base> elementi ichida joylashtirganingiz ma'qul:

```
<base href="http://www.jdpi.uz" targer="_blank" />
```

Natijada sizning web-sahifangizdaga hamma gipermurojaatlar yangi oynada hosil bo'ladi.

IBRAGIMOV UMBAR NARSAIDOVICH

Sarlavhalar <p> tegi kabi aloxida abzats ko'inishida ifodalanadi. Sarlavxalarning 1-dan 6-gacha pog'onalari mavjud.

```
<h1 align="center">Eng katta sarlavxa</h1>
<h2>2-darajali kattalikdagi sarlavxa</h2>
<h3>3-darajali kattalikdagi sarlavxa</h3>
<p>Bu oddiy matn</p>
<h4>4-darajali kattalikdagi sarlavxa</h4>
<h5>5-darajali kattalikdagi sarlavxa</h5>
<h6>Eng kichik sarlavxa </h6>
```

Xar xil ajratuvchi gorizontalar chiziqlar <hr /> tegi yordamida qo'yiladi. Bu chiziq abzatslar oralig'ida joylashib, brauzer oynasining eni bo'ylab chiziladi. Agar foydalanuvchi brauzer oynasini o'lchamlarini o'zgartirsa, chiziq ham mos ravishda o'zgaradi.

<hr /> tegi <br /> tegi kabi ochiq teg hisoblanadi, ya'ni bu teglarni yopuvchi tegi bo'lishi talab qilinmaydi.

HR – "horizontal rule" (gorizontalar chiziq) dir. <hr /> tegining atributlari:

Atribut nomi	Vazifasi
Size	Gorizontalar chiziqning kalinligi. Eng katta ulcham 5 pikselni qo'llash tavsiya etiladi.
Width	Chiziqning enini belgilaydi, foizlarda beriladi.
Align	Chiziqning joylashishi: brauzer oynasining chap tomonida, o'ng tomonida, o'rtasida.
noshade	Chiziqning tashqi ko'rinishini belgilaydi.

Masalan:

```
<hr size="4" align="center" width="50%" noshade="noshade" />
```

Endi matn stilizatsiyasi xakida. Teglar texnologiyasi yordamida bir nechta yangi elementlar keltiriladi. Stillar ikki xil bo'ladi: fizik stillar va mantiqiy stillar.

Matn muharrirlari bilan ishlash jarayonidan bilamizki, matnlarni xar-xil ko'inishda ifodalanishi mumkin: qalinlashtirilgan (polujirniy), qo'lyozma shaklida (kursiv), tagi chizilgan (podcherknuty) ... Bu elementlarni ixtiyoriy grafik brauzerlar bir xil ko'inishda ifodalaydilar. Ba'zi bir fizik stillar:

Element	Vazifasi
, 	Qalinlashtirilgan matn (polujirniy)
<i>, </i>	Qo'lyozma shaklidagi matn (kursiv)
<tt>, </tt>	Harflar oralig'ini kengaytirish
<u>, </u>	Tagi chizilgan matn (podcherknuty)
<big>, </big>	Kattalashtirilgan matn
<small>, </small>	Kichiklashtirilgan matn
_,	Pastki indeks
[,]	Yuqori indeks

Fizik stillarni ishlatish qoidasi:

5. Matnni kiriting.
6. Matn oldiga kursorni olib kelib kerakli tegni ochuvchisini yozing.
7. Matn oxiriga kursorni olib keling.
8. Yopuvchi tegni yozing.

IBRAGIMOV UMBAR NARSAIDOVICH

 Qalinlashtirilgan matn (polujirniy)
 <i> Qo'lyozma shaklidagi matn (kursiv) </i>
 <tt> Harflar oralig'ini kengaytirish </tt>
 <u> Tagi chizilgan matn (podcherknutiy)</u>
 <big> KATTALASH TIRILGAN MATN</big>
 <small> kichiklashtirilgan matn</small>
 C_n</sub>
 ax²+bx+c=0

Mantiqiy stillar:

Element	Vazifasi
, 	<i> tegiga analog teg.
, 	<b> tegiga analog teg.
<cite>, </cite>	Mazkur xujjatniga sitata keltirish.
<dfn>, </dfn>	Dastur kodi
<samp>, </samp>	Programmaning ishlashiga misol. Oldingisi kabi ishlaydi.
<kbd>, </kbd>	Klaviaturadan kiritiladigan matn
<var>, </var>	O'zgaruvchi yoki miqdor
<abbr>, </abbr>	Abbreviatura
<acronym>, </acronym>	Akronim

Mantiqiy stillar brauzerga matnni qay tartibda ekranga chop etish kerakligini bildiradi. Mantikiy stillar fizik stillar ishlamay qoladigan holatlar uchun ham o'rinli bo'lishi mumkin: uyali telefon internetga ulanganda <b> tegi orqali qalinlashtirilgan matn uchrab qolsa, uni o'qiy olmaydi. Bu holatda <strong> elementi kerakli natijani bera oladi.

<pre>, </pre> teglari formatlatgan, tayyor holga keltirilgan matndir. Uning <p> dan farqi shundaki, <pre> elementi hamma bo'sh joy va qator tashlashlarni «tushunadi». Ya'ni bu elementlar o'rtasiga matn qanday joylashtirilsa, shu holatda brauzer oynasida ko'rinadi.

<pre> elementidan jadvallar yozishda ham foydalanish mumkin:

```

<pre>
      Kurs   gurux   talaba soni
      1       a       21
      1       b       20
      1       c       24
      1       d       23
</pre>

```

<blockquote> elementi fizik atributlar qatoriga kiradi. Bu element abzatsni vizual holda oddiy matndan ajralib turishini ta'minlaydi. Masalan:

```

<blockquote>
Falastin etakchisi Yosir Arofat xayotdan kuz yumdi. Uning
ulimi sabablari xozircha oshkor etilmayapti. Falastin
muxtoriyati axolisi uning ulimi sabablarini Ommaga oshkor
kilishlarini talab kilayapti. Frantsiya xukumati xozircha bu
xakda xech narsa deganicha yuk. Ma'lumki, Yosir Arofat

```

IBRAGIMOV UMBAR NARSAIDOVICH

Frantsiya xarbiy gospi­tallaridan biriga kasalligi tufayli xayotdan kuz yumdi. Ulimi sabablari keltirilgan xujjatlar Yosir Arofatning oilasiga takdim etildi.

Natijani brauzer oynasida uzingiz kurib olasiz.

ishlatilganda matn oddiy shriftda oldingi stildagidek ifodalanadi. U ham <p> elementi kabi ortiqcha probellar va qatorlarni yo'q qiladi.

<address> elementi sahifa avtori haqidagi ma'lumotni o'zida mujassamlashtirgan matnni yaratish uchun ishlatiladi. Aksariyat brauzerlarda bu matn qulyozma (kursiv) holda ko'rinishga ega bo'ladi. Odatda bu element web-saxifaning oxirida ishlatilib, o'zida quyidagi ma'lumotlarni aks ettiradi:

- sahifa qachon oxirgi marta yangilangan;
- bu saxhifa bilan bog'lik savollarni kim bilan muhokama qilish mumkinligi (odatda web ustasining e-mail keltiriladi);
- sahifaning URL adresi;
- kompaniya yoki tashkilotning adresi, telefon nomeri.

Masalan,

```
<address>
Oxirgi yangilanish: 25.11.2004 <br />
web master: jspi@intal.uz <br />
Jizzax shaxri, Sh.Rashidov shox kuchasi. Tel: 226-18-57
</address>
```

<ins> va <del> elementlari biznes va ta'limga bag'ishlangan ofitsial proektlar tayyorlovchilarda ayniqsa qizikish uyg'otadi.

<del> elementi shunday matn uchun ishlatiladiki, u ko'rish jarayonida o'chirilgan holda ko'rinadi, <ins> elementi esa o'chirilgan matn o'rniga qo'yiladigan matn uchun ishlatiladi.

Masalan:

```
<del title="O'chiriladigan matn">Uchirish </del>
<ins>Bu qo'yiladigan matn </ins>
```

Ro'yxatni tuzishda odatda quyidagi format qo'llaniladi:

```
<ro'yxat turi >
<li>Birinchi bo'lim</li>
<li>Ikkinchi bo'lim </li>
<li>Uchinchi bo'lim </li>
</ro'yxat turi >
```

Ro'yxat turi nomerlangan ro'yxat va chiziqli ro'yxat bo'lishi mumkin. Nomerlangan ro'yxat <ol>, chiziqli ro'yxat esa <ul> elementi bilan beriladi. Ularning har biri <li> elementi bilan ifodalangan bo'ladi.

```
<ol>
<li>Birinchi punkt</li>
<li>Ikkinchi punkt</li>
<li>Uchinchi punkt </li>
</ol>
<ul>
<li>Birinchi punkt</li>
<li>Ikkinchi punkt</li>
<li>Uchinchi punkt</li>
</ul>
```

IBRAGIMOV UMBAR NARSAIDOVICH

Ko'pgina grafik brauzerlarda tartiblangan ro'yxatlarning qo'shimcha atributlarini qo'llash mumkin bo'ladi. Ularning yordamida tartiblashni ko'rinishini tanlash mumkin bo'ladi.

Teg nomi	Ro'yxat turi
<ol type="A">	Katta harflardan tuzilgan ro'yxat
<ol type="a">	Kichik harflardan tuzilgan ro'yxat
<ol type="I">	Rim (Katta) harflaridan tuzilgan ro'yxat
<ol type="i">	Rim (Kichik) harflaridan tuzilgan ro'yxat
<ol type="1">	Arab raqamlaridan tuzilgan ro'yxat
<ul type="disc">	Doiralardan tuzilgan ro'yxat
<ul type="square">	Kvadratlardan tuzilgan ro'yxat
<ul type="circle">	Aylanalardan tuzilgan ro'yxat

Bundan tashqari tartiblashni ixtiyoriy **start** atributi yordamida nomerlangan ro'yxatni boshlang'ich qiymatini tanlash mumkin bo'ladi. Masalan, ro'yxat 5 nomeridan boshlanishi kerak bo'lsa, <ol start="5"> deb yozish kerak bo'ladi.

value atributi ro'yxat ichida boshqatdan ro'yxat qilish imkoniyatini beradi.

Tarmoqda tasvirlar haqida gapirilganda aniqlangan ma'lum bir turdagi fayllar haqida gap ketadi. U sifrovoy kamera yoki skaner yordamida olingan rasm, tasvir, hattoki, grafik formatda ifodalangan matn bo'lishi ham mumkin. Bu yerda faylning aniqlangan formati muhim rol o'ynaydi. Ko'pchilik matn muharrirlari (Notepad, SimpleText) grafik fayllarni o'zlarida tasvirlay (ko'ra, ifodalay) olmaydilar. Buning uchun maxsus tasvirlarni ko'rish programmasi, grafik muharrirlar mavjud.

Tasvirlarni web-sahifaga joylashtirish juda oddiy. Buning uchun <img /> elementi kerak bo'ladi. Shuni tushunish kerakki, rasm sahifaga joylashtirilmaydi, balki rasmga sahifadan turib murojaat (rasmga yo'l) ko'rsatiladi. Rasm fayli esa kompyuterning qattiq diskida yoki tarmoqda joylashgan bo'lishi mumkin.

Tarmoqda tasvirlarning asosan JPEG (Joint Photographic Experts Group «Dji-peg» deb o'qiladi), GIF (Graphics Interchange Format «gif» yoki «djif» deb o'qiladi) va PNG (Portable Network Graphics «ping» deb o'qiladi) kabi formatlari qo'llaniladi. Bundan tashqari PCX, TIFF va PICT kabi formatlar ham internetda uchraydi. Agar foydalanuvchida boshqa formatdagi tasvirlar bo'lib, uni web-sahifaga joylashtirmoqchi bo'lsa, u holda uni yuqoridagi formatlardan birida ifodalab olishi maqsadga muvofiqdir.

Web-saxifa uchun tasvirni qo'yayotganda quyidagi qoidalarga e'tibor berish lozim: birinchidan «tushlik uchun yaxshi qoshiq»ki tanlagan kabi, ya'ni tasvir o'z joyida qollanilishi kerak; ikkinchidan, tasvir faylini yuklash ko'p vaqtni olmasligi kerak.

Tasvirlar, jadvallar, grafiklar web-saxifani bezaydi, uning ko'rinishi va informativlik xususiyatini oshiradi. Faqat matndan iborat qeb-saxifa foydalanuvchini zeriktirib qo'yishi mumkin.

Web-saxifaga tasvirlarni qoyish oddiy vazifa. Murakkabi, yaxshi tasvirni hosil qilish hisoblanadi. U ko'plab xususiyatlarga ega bulishi lozim: qiziqarli, foydali, o'ziga tortuvchi va juda ham katta hajmli bo'lmasligi lozim. Tasvirlarni yaratishing ba'zi bir qoidalari:

- Tasvirlar va grafikalar berilayotgan informatsiyaga tegishli bo'lishi lozim. Sahifaning o'lchamini oshirish uchungina tasvirlarni qo'yish kerakmas. Foydalanuvchilar Internetdan ma'lumot qidiradi va faqat keraklisini o'qiydi, sizning yaxshi ko'rgan rasmingizni ko'rish u uchun qiziq emas.
- Tasvirlar tez yuklanishi kerak, bu yutuqqa olib keladi. Buning uchun esa fayl katta xajmda bo'lmasligi kerak. Shuning uchun saxifani rasmlar bilan «to'ldirib» tashlamaslik kerak.
- Oxirgi yillarda ishlab chiqarilayotgan yuqori sifatli raqamli fotoapparatlar xizmatidan foydalaning. Bu sizga kerakli format va o'lchamni tanlashda qulaylik tug'diradi.

Agar siz sahifangizga tasvir qo'yishga qaror qilgan bo'lsangiz tasvirlarni yaratishga mo'ljallangan grafik muxarrirlar xizmatidan foydalanishingiz mumkin. Ular: Paint Shop Pro, Graphic Converter, Adobe Photoshop, Adobe Image Ready, Corel Draw, Corel Xara ...

`<img />` elementi web-sahifaga tasvir qo'yish imkoniyatini beradi. Bunda tasvirning URL adresini ko'rsatish kerak bo'ladi. Tasvir fayli hamma fayllar saqlanayotgan kataloglarning birida yoki Internetda joylashgan bo'lishi mumkin. `<img />` elementining quyidagi ko'rinishda yoziladi:

```

```

Agar tasvir Internetdan yuklanishi rejalashtirishgan bo'lsa, u holda uning tulik adresini yozish kerak:

```

```

Agar tasvir uzimizning katalogda joylashgan bulsa, uning adresini tulik kursatish shart emas:

```

```

```

```

Hamma Internet foydalanuvchilarda ham Internet Explorer, Netscape yoki boshqa bir grafik brauzer o'rnatilmagan bo'lishi mumkin. Ba'zi bir foydalanuvchilar Internet bilan aloqa juda sekin bo'lganligi sababli grafik holatni uchirib qo'yishlari ham mumkin. Bundan tashqari WAP turdagi uyali telefon apparatlarini, cho'ntak kompyuterlarini va ko'zi ojizlar uchun ovozli brauzerlar mavjudligini unutmaslik kerak. HTML tilida bunday holatlar uchun **alt** atributini qo'llash imkoniyati bor. Unda saxifaga quyilayotgan tasvir ekranga yuklash imkoniyati bo'lmaganda shu tasvir nima haqda ekanligini bildiruvchi matn mavjuddir. Bu matn tasvir chiqishi kerak bo'lgan, ammo ba'zi bir sabablarga ko'ra ekranda ko'rinmay turgan joyda yoziladi. Masalan:

```

```

Matn va tasvirlarni sahifaga joylashtirishda quyidagi atributlardan foydalaniladi:

Nomi	Vazifasi
align="top"	Matn tasvirning yuqori chegarasi bilan tenglashtirib yoziladi.
align="middle"	Matn tasvirning o'rtasi bilan tenglashtirib yoziladi.
align="botom"	Matn tasvirning quyi chegarasi bilan tenglashtirilib yoziladi.

Matnlarni o'ngdan va chapdan tekislash imkoniyati ham mavjud. Buning uchun **align** atributida **left** yoki **right** yozuvini yozish kerak bo'ladi.

Qo'yilayotgan tasvirning o'lchamlarini tanlab qo'yishimiz mumkin. Buning uchun **width** va **height** elementlari yordami ishlatiladi. Berilayotgan ulcham piksellarda ifodalanadi. Masalan:

```

```

Uzoq vaqtlar web-sahifalar yaratuvchilari butun sayt hattoki portal sahifalari bo'ylab harakatning umumiy sistemasini topishga harakat qildilar. Standart instimentariyni qo'llash uchun bir xil menyuni har bir sahifaga nusxasini qo'yishga to'g'ri kelardi. HTML Frames spetsifikatsiyasini rivojlanishi natijasida brauzer oynasini bir nechta oynalarga ajratib, ularga bir-biridan mustaqil sahifalarni qo'yish imkoniyati paydo bo'ldi.

Freymlar kirib kelishi bilan bog'liq eng asosiy muammo har doimdagidek brauzerlarning o'zaro tug'ri kelmasligi bo'ldi. Ko'pgina brauzerlar freymlarni «tanimasdi». Freymlar spetsifikatsiyasi HTML standartlariga 1997 yilda yaratilgan HTML 3.2 versiyasidan boshlab qo'llanila boshlandi. U vaqtlarda freymlar Netscape foydalanuvchilari orasida ommaviylashgan edi. HTML 4.0 dan boshlab brauzerlar freymlarni normal «tushuna» boshladilar.

Freymlar bitta brauzer oynasiga bir nechta turli URL adreslarga ega bo'lgan mustaqil web-sahifalarni yuklash imkoniyatini beradi. Bu vazifani bajarish juda oddiy. Buning uchun **<body>** elementi **<frameset>** elementi bilan almashtiriladi. Bu konteynor sahifada freymlar hosil kiluvchi **<frame />** elementi uchun mo'ljallangan. Freymlar ichida qaysi freymga chiqishi ko'rsatilgan alohida gipermurojaatlar bo'lishi mumkin.

Demak sahifada freymlar hosil qilish uchun ikkita **<frameset>** va **<frame />** elementlari ishlatilar ekan:

```
<html>
<head>
</head>
<frameset>
</frameset>
</html>
```

<frameset> elementi ikkita **cols** va **rows** atributlariga ega. Ular yordamida **<frameset>** sahifalarni bir nechta qatorlar yoki ustunlardan iborat freymlarga ajratadi:

```
<frameset cols= "25%, 75%">
</frameset>
```

Natijada web-sahifa ikkita ustunli freymga ajraydi.

<frameset> elementi yordamida sahifada hohlagancha ustun va qator freymlarini hosil qilish mumkin. Ularning o'lchamini doim ham protsentlarda ifodalash shart emas. O'lchov birligi sifatida piksellarni ham olish mumkin :

```
<frameset rows= "10, 200, 300, 100">
```

Natijada to'rtta qator freymlari hosil bo'ladi.

Bundan tashqari o'lchamlarni ifodalashda «*» ni ham ishlatish mumkin. Bunda «*» ga qancha o'lcham qolsa hammasi tegishli bo'ladi:

```
<frameset cols= "200, 300, *">
```

Protsentlarda ifodalangan o'lchamlar uchun ham «*» ni ishlatish mumkin:

```
<frameset rows= "25%, 35%, *">
```

<frameset> konteynori bir o'zi hech narsa qila olmaydi. Ekranda freymlar hosil bo'lishi uchun **<frame />** va **<noframes>** elementlari ishlatilishi kerak. Birinchisi

IBRAGIMOV UMBAR NARSAIDOVICH

ekranda freymlar hosil bo'lishi uchun ishlatilasa, ikkinchisi aksincha freymnlarni olib tashlash uchun ishlatiladi:

```
<frameset>
<noframes>
<p> Uzoq vaqtlar web-sahifalar yaratuvchilari butun sayt hattoki portal
sahifalari bo'ylab harakatning umumiy sistemasini topishga harakat
qildilar. Standart instimentariyni qo'llash uchun bir xil menyuni har
bir sahifaga nusxasini qo'yishga to'g'ri kelardi. HTML Frames
spetsifikatsiyasini rivojlanishi natijasida brauzer oynasini bir nechta
oynalarga ajratib, ularga bir-biridan mustaqil sahifalarni qo'yish
imkoniyati paydo bo'ldi.</p>
</noframes>
</frameset>
```

`<noframes>` elementi yordamida umuman freymless sahifa yaratish ham mumkin.

`<frame />` elementiga misol:

```
<frameset>
<frame src= "index.html" />
<frame src= "viewer.html" />
</frameset>
```

`<frame />` elementi yordamida biror bir freymga itiyoriy web-sahifani chaqirish uchun ishlatiladi. Sahifaning URL adresi **src** atributi yordamida beriladi. Adreslar gipermurojaatlardagidek to'liq yoki qisqartirilgan holda berilishi mumkin.

Biror bir freymlarga yangi sahifalarning yuklanishi ikki bosqichdan iborat bo'ladi:

- ❖ Birinchidan, freymga aniq nom berilishi kerak;
- ❖ Ikkinchidan, ko'rsatilgan freymga yuklanishi uchun yuqorida berilgan nomdan foydalanish kerak.

Masalan:

```
<frameset>
<frame src= "index.html" />
<frame src= "viewer.html" name= "doc_viewer">
</frameset>
```

Birinchi freym nomlanmadi, chunki unga yangi web-sahifa yuklanishi shart emas. Ikkinchi freymga yangi web-sahifani yuklash uchun odatdagi `<a>` elementining **target** atributi ishlatiladi:

```
<a href= "story.html" target= "doc_viewer">Тарих</a>
```

Endi chap tomondagi gipermurojaat natijasi yangi oynaga emas, o'ng tomondagi freymga chiqadi. `<a>` elementiga ixtiyoriy URL adresni qo'yish mumkin:

```
<a href= http://www.yandex.ru target= "doc_viewer">Yandex qidiruv
sistemi </a>
```

`<frame />` elementi quyidagi parametrlarga ega:

- ❖ **Noresize**. Freymlar o'lchamini o'zgartirishni man qiladi.
- ❖ **Frameborder**. Faqat 1 yoki 0 qiymatlardan bittasini qabul qiladi. Agar 1 qiymatni qabul qilsa, freym chegarasi majud, 0 qiymat qabul qilsa, freym chegarasi yo'q.
- ❖ **Scrolling**. **yes**, **no** yoki **auto** qiymatlaridan faqat bittasini qabul qila oladi. **Yes** – prokrutka bor, **no** – prokrutka yo'q, **auto** – agar ehtiyoj bo'lsagina prokrutka quyiladi.

- ❖ **marginwidth, marginheight** – bu atributlar gorizontaal va vertikal maydonlarga mo'ljallangan.
- ❖ **Longdesc.** Mazkur freym haqidagi ma'lumotlar saqlanuvchi URL adresni o'zida saqlaydi.

Ichma-ich freymlar. Agar ekranda gorizontaal va vertikal freymnlarni birdaniga hosil qilmoqchi bo'lsak, ichma-ich freymlardan foydalanishimiz mumkin. Masalan tepada to'liq satrli freym, uning pastida ikki ustunga ajratilgan freymnlarni hosil qilaylik. Buning uchun ikki ishni qilish kerak. Birinchidan bizga ikki qatorli freym kerak bo'ladi. Ikkinchidan ikkinchi qator freymni ikki ustunga ajratish kerak:

```
<frameset rows= "100, *">
    <frame src= "banner.html" scrolling= "no" noresize = "noresize" />
    <frameset cols= "25%, 75%">
        <frame src= "index.html" />
        <frame src= "viewer.html" marginwidth= "5" marginheight= "5"/>
    </frameset>
</frameset>
```

Freymnlarni yuqorida keltirilganlardan boshqa qo'shimcha imkoniyatlari ham mavjud. Masalan, biror freymga sahifani yuklash yoki freymnlarni yangi oynaga ochish.

Target atributi quyidagi qabul qilishi mumkin:

- ❖ **_self.** Murojaat qo'yilgan freym o'zida hujjat ochilishini ta'minlaydi.
- ❖ **_top.** Bu qiymatni qo'llab, shu oynaning o'zida freymnlarni o'chirib hujjatni yuklash mumkin.
- ❖ **_blank.** Hujjatni yangi oynada ochilishini ta'minlaydi.

`<iframe>` elementi `<frame />` elementi bilan to'g'ridan-to'g'ri bog'langan, lekin `<frameset>` elementiga umuman aloqasi yo'q. `<iframe>` elementi HTML hujjatda ichki mustaqil freymlar yaratish imkoniyatini beradi. `<iframe>` elementi ixtiyoriy sahifada `<body>` ning ichiga joylashishi mumkin. Uning vazifasi sahifada boshqa bir hujjatni `<frame />` `<frameset>` da ko'rsatgani kabi ko'rsatishdir.

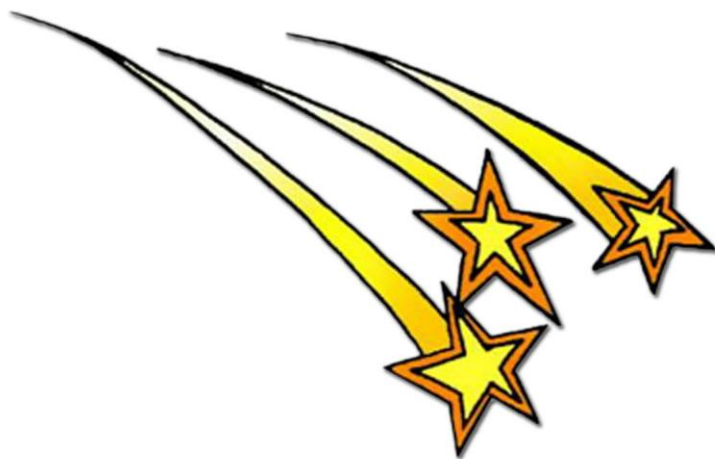
Misol:

```
<iframe src="jad.html" width="300" height="300"
frameborder="0" scrolling="auto">
```

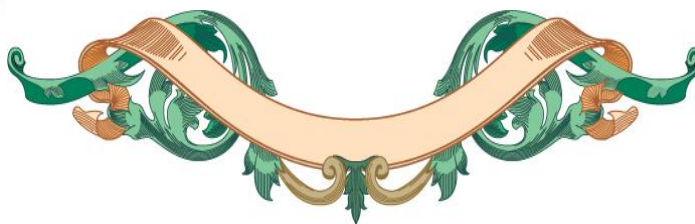
Mana sizga freym!!!

```
</iframe>
```

`<iframe>` elementi `<frame />` elementining **frameborder, marginwidth, marginheight, scrolling** kabi hamma atributlarini qabul qilishi mumkin. Bulardan tashqari uning **width** va **height** atributlari ham mavjudki, ular qo'yilayotgan freymning bo'yi va eni o'lchamlarini piksellarda belgilaydi. Yana `<iframe>` elementi **align** atributiga ega bo'lib, u odatdagidek, **right** va **left** qiymatlar qabul qiladi. `<iframe>` elementining yana bir xususiyati shundaki u o'z ichiga olgan matnni qachonki foydalanuvchi brauzeri ichki freymnlarni qo'llamasagina ekranga chiqaradi.

Tel: +998937620093
+998902479493

IBRAGIMOV UMBAR NARSAIDOVICH